

ΜΙΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Η ΜΟΝΗ ΦΙΛΟΚΑΛΛΗ

Εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ Συμποσίου διὰ τὸν Νιεμανίδην Σάββαν (τὸν ἅγιον Σάββαν τῶν Σέρβων), τοῦ λαβόντος χώραν εἰς Βελιγράδιον ἀπὸ 15-18 Δεκεμβρίου τοῦ 1979, εἶναι δημοσιευμένη μελέτη εἰς σερβοκροατικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος ἀρχαιολόγου Ἄννας Τσιτουρίδου περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης¹.

Ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη δὲν ἦτο βεβαίως ἄγνωστος μέχρι τοῦδε. Τὴν ὑπαρξίν της κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἶχε σημειώσει πρῶτος ἀπὸ Ἐπιστολῆν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' ὁ παλαιὸς Tafel². Περισσότερα ἐσημείωσε περὶ αὐτῆς ὁ Tafrali³. Ἐπραγματεύθη διεξοδικώτερον περὶ αὐτῆς εἰς τὴν μελέτην του περὶ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου ὁ Λάσκαρις⁴. Τέλος, εἰς τὸ σημαντικὸν ἔργον του περὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν τῶν μεγάλων βυζαντινῶν κέντρων ἐπεχείρησε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς περὶ τῆς Μονῆς ταύτης πληροφορίας ὁ Janin⁵.

Εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην της ὁμως ἡ Ἄ. Τσιτουρίδου λέγει: «Ἐμεῖς — σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς παλιότερους ἐρευνητῆς— προσπαθήσαμε νὰ συγκεντρώσουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ρίξουν φῶς στὸ παρελθόν

1. A n a C i t u r i d u, Manastir Filokal u Solunu. Sava Njemanjić-sveti Sava. Istorija i predanje, Beograd 1979, σ. 263-268. Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς μελέτης ἔκαμε δι' ἡμᾶς παρακληθεὶς ὁ κ. Εὐάγγ. Ν. Κυριακοῦδης τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸν ὁποῖον εὐχαριστοῦμεν θερμῶς ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς.

2. T h. I. u. F r i d. T a f e l, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1830, σ. 143.

3. O. T a f r a l i, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, σ. 287-288 καὶ 310.

4. Μιχαήλ Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου, «Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945)», Θεσσαλονίκη 1952, 322-324. («Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1952).

5. R a y m o n d J a n i n + A. A., Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 418-419. (Institut Français d'Études Byzantines). Εἰς τὸν R. Janin ἔκαμε προσθήκας καὶ διορθώσεις ὁ P. M a g d a l i n o, Some Additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries, REB 35(1977) 277-285.

αὐτοῦ τοῦ σπουδαίου —για τὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τῶν Σέρβων— μοναστηριοῦ»¹.

Παρὰ ταῦτα ὁμως, καὶ ἐμεῖς θὰ ἐπιχειρήσουμε ἐδῶ νὰ προσθέσουμε μερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐρεῦνησε ἀρκετὰ ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου καὶ νὰ λύσουμε μερικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ἡ ἀξιόλογος ἐρευνήτρια, μὲ μόνον σκοπὸν τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐρεύνης καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν γνώσεών μας περὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὄχι τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς μέχρι σήμερον ἐρεύνης περὶ τοῦ μνημείου.

Ἄς συγκεντρώσουμε ὁμως πρῶτα τὰ περὶ τῆς Μονῆς παλαιὰ καὶ νέα στοιχεῖα:

Αἱ περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη μαρτυρίαι

Ἡ παλαιότερα μνεῖα τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη εὐρίσκεται, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς Σέρβους βιογράφους τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸν παλαιότερο Δομεντιανὸ (1253)² καὶ τὸν λίγο νεώτερο Θεοδοσίο (13ος αἰ.)³. Ὁ Δομεντιανός, λέγει ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου, «ἀναφέρεται στὴ μονὴ ὄλο κι ὄλο μία φορά —μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀφίξεως τοῦ ἁγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀπὸ τῆς Νίκαιας, ὅπου εἶχε ἀποσπάσει τὸ αὐτοκέφαλο τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ βαθμὸν τοῦ ἀρχιεπισκόπου»⁴. Ταῦτα ἐγένοντο

1. Ana Cituridu, Manastir Filokal u Solunu, ἔ.ἀ., σ. 263. Εἰς τὸ ἐξῆς θ' ἀναφέρεται ὡς ἜΑ. Τσιτουρίδου, Filokal.

2. Παλαιότερα ἔκδοσις ὑπὸ D j. Daničić, Zagreb 1865, σ. 191 καὶ 226/7. Νεωτέρα ἔκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ L. Mirčović, Domentijan, životi Svetoga Save i Svetoga Simeona (Οἱ Βίοι τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ Ἁγίου Συμεών), ἔκδ. SKZ, Beograd 1938, σ. 121.

3. Παλαιότερα ἔκδοσις ὑπὸ D j. Daničić, Zagreb 1865, σ. 77 καὶ 135. Νεωτέρα ἔκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ M. Vasić, Theodosije, život Svetog Save. Ἐν Stare srpske biografije, Beograd 1924, σ. 87 καὶ 140. Περὶ τοῦ Ἁγίου Σάββα τῶν Σέρβων βλέπε καὶ A. Chodzko, Legendes slaves du moyen âge, 1169-1237, Paris 1858, σ. 44-46. Διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ Θεοδοσίου εἰς τὸν 13ον αἰῶνα βλέπε βιβλιογραφίαν εἰς M. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.ἀ., σ. 322, σημ. 3.

4. Μετάφρασις ἀπὸ τὸ σερβοκροατικὸν κείμενον τῆς μελέτης τῆς ἜΑ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 263. Ἡ ἴδια μᾶς δίδει αὐτόθι τὸ χωρίον τοῦ Δομεντιανοῦ ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν L. Mirčović, σ. 121, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ E. N. Κυριακούδη: «Καὶ ἔτσι φθάνει στὴ πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀφοῦ προσκύνῃσεν τὸν ἅγιον Δημήτριον, τὸ μεγάλο θαυματουργὸν καὶ ὄλες τὶς ἁγίας ἐκκλησίας στὴ σειρά, καὶ ἀφοῦ εἶχε τὴν χαρὰν νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν ἅγιον μητροπολίτην αὐτῆς τῆς πόλεως, τὸν τιμημένον Κωνσταντῖον, καὶ νὰ συζητήσῃ μαζί του εὐγενικὰ γιὰ τὶς ἱερὰς διατάξεις καὶ τὴν πνευματικὴν παραμυθίαν, γιὰτὶ καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὰ νιάτα τοὺς εἶχαν μεγάλη ἀγάπην μεταξύ τους, καὶ ἀφοῦ ἱκανοποιήθηκε στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ πνευματικὰ καὶ ὕλικα, καὶ ἔτσι ἀποχωρεῖ σ τὴν

τὸ 1219¹.

Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρει τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη δύο φορές. Τὴν πρώτην φοράν ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἀφίξεως τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς διεκπεραιώσιν ὑποθέσεων τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, (ὅπου ἐμόναζεν), ὁπότε ἐχειροτονήθη τὸ πρῶτον, ἀρχιμανδρίτης². Ταῦτα ἐγένοντο ὀλίγον πρὸ τοῦ 1202³. Τὴν δευτέραν φοράν ἐξ ἀφορμῆς τῆς δευτέρας ἀφίξεως τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἀπὸ τὴν Νίκαιαν, ὅπου, ὅπως μᾶς ἐπληροφόρησεν καὶ ὁ Δομεντιανός, εἶχε χειροτονηθῆ ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτοκεφάλου Σερβικῆς Ἐκκλησίας τὸ 1219⁴.

δική του μονή τοῦ Φιλοκάλου, ὅπου ἀπ' τὴν ἀρχὴ εἶχε τὴν ἐγκατάσταση. Ἐδῶ ἀφοῦ ἔδωσε πολὺ χρυσὸ καὶ ἔκανε στὴν ἀδελφότητά του δωρεὰς (ἄφησε) γιὰ τοὺς γονεῖς του καὶ τὸν ἑαυτοῦ ἀνάμνηση ἀλησμόνητη στὸ ἅπαν. Καὶ ἀφοῦ ἔμεινε ὅσο ἤθελε, ἀντέγραψε πολλὰ νομοθετικὰ βιβλία, τὰ ὅποια χρειαζόταν ἡ καθεδρική του ἐκκλησία. Καὶ ἀφοῦ ἐκτέλεσε κάθε τι πού ἦταν ἀναγκαῖο στὴν ἱερωσύνη του, ἔτσι ξεκίνησε γιὰ τὴ χώρα τῶν πατέρων του». Ὁ ἀναφερόμενος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Μεσοποταμίτης. Περί αὐτοῦ βλέπε L. Petit εἰς EO 5 (1901-1902) 30-31, καὶ V. Laurent εἰς BZ (1963) 284-296. Ἡ ἀραίωσις εἶναι ἰδική μας.

1. Μ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.ἀ., σ. 323.

2. Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου μᾶς δίνει, ἔ.ἀ., σ. 264, καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Θεοδοσίου ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μ. Vasić, σ. 140, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ε. Ν. Κυριακούδη: «Γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ μοναστηριοῦ ἀναχωρεῖ ὁ (ἅγιος) πατέρας στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καί, ἀφοῦ μπῆκε στὴν ἁγία ἐκκλησία τοῦ ἁγίου ἀθλοφόρου τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα Δημητρίου, προσκύνησε εὐγενικὰ τὸν ἅγιο μυροφόρο τάφο του, καί, ἀφοῦ χρίστηκε μὲ τὸ ἅγιο μύρο του, μπαίνει στὸ μοναστήρι τοῦ τοῦ Φιλοκάλου καὶ τὸ ἀναζωογονεῖ, γιὰ τὸ ἐδῶ ἔδωσε πολὺ χρυσὸ γιὰ τὴν ἀνύψωση αὐτοῦ τοῦ μοναστηριοῦ, καὶ γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι πού ζοῦσαν σ' αὐτὸ τὸν θεωροῦσαν γιὰ κτήτορα». Ἡ ἀραίωσις εἶναι ἰδική μας.

3. Μ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.ἀ., σ. 322/3. Τὸ ἀργότερον μέσα στὸ 1201 κατὰ τὸν Μ. Ζιβγίνοβιτς, Ἐπισκέψεις καὶ παραμονές τοῦ Ἁγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονίκη, «Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines», Athènes-Septembre 1976. IV (Histoire), Athènes 1980, σ. 443.

4. Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου μᾶς δίδει πάλιν, ἔ.ἀ., σ. 264, τὸ σχετικὸν δεύτερον χωρίον τοῦ Θεοδοσίου ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μ. Vasić, σ. 140, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ε. Ν. Κυριακούδη: «Ἦλθε στὴ μεγάλη πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ προσκύνησε τὸν ἅγιο μεγαλομάρτυρα καὶ ἀθλοφόρο Δημήτριο καὶ φίλησε τὸ μητροπολίτη τῆς πόλεως χάρι τοῦ Κυρίου καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ μονὴ Φιλοκάλου. Καί, χωρὶς νὰ τὸ ἀναβάλλει καθόλου, κάλεσε τοὺς πιὸ ἱκανοὺς ζωγράφους καὶ τοὺς παρακάλεσε νὰ τοῦ ζωγραφίσουν γρήγορα δύο εἰκόνες μεγάλου ὕψους καὶ πρόσταξε νὰ εἰκονίσουν στὴ μία τὸν ὕψιστο καὶ θεϊκὰ ἀνεϊκόνητο βασιλεῖα Χριστὸ τὸ Θεό, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ θεϊκότητά του ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν δὲν ἀπομακρύνεται, ἀλλὰ κατέρχεται στὴ γῆ, στὴ δική μου ταπεινότητα, γιὰ νὰ μὲ διασώσει, νὰ μὲ πάρει μαζί του καὶ νὰ μὲ ὑψώσει στοὺς οὐρανοὺς καὶ νὰ μὲ ἀξιώσει μαζί του καὶ νὰ μὲ καθήσει μαζί του στὸ

Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρων τὴν πρώτην παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τὸ 1201 μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι οὗτος εἶχε δώσει πολλὸν χρυσὸν εἰς τὴν Μονὴν καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς ὡς κτήτωρ αὐτῆς¹. Δεύτερος κτήτωρ βεβαίως, ἀφοῦ ἡ Μονὴ προϋπήρχεν αὐτοῦ, ὑπήρχον ἤδη μοναχοὶ εἰς αὐτήν, καὶ ἔφερον αὐτὴ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχικοῦ ἰδρυτοῦ τῆς, τοῦ Φιλοκάλλη. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Θεοδόσιος χρησιμοποιεῖ τὰς ἐκφράσεις «τὸ ἀναζωογονεῖ» καὶ «χρυσὸν γιὰ τὴν ἀνύψωση αὐτοῦ», αἱ ὁποῖαι προϋποθέτουν κάποιον μαρασμὸν καὶ κάποιαν κατάπτωση τοῦ μοναστηρίου, δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἡ γνώμη τῆς Ἄ. Τσιτουρίδου, ὅτι «ἡ μονὴ Φιλοκάλλη τῆ στιγμῆ τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Σάββα ἦταν ἀκόμη καινούργια καὶ πιθανὸν ὄχι ἀκόμη τελειωμένη»². Τοῦτο ἔχει σημασίαν διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ πιθανοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς καὶ τοῦ πιθανοῦ ἰδρυτοῦ τῆς. Ἡ Μονὴ φαίνεται πολὺ παλαιότερα τοῦ 1201.

Παρατηρήθη ὅτι τὸ δεύτερον χωρίον τοῦ Θεοδοσίου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δευτέραν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τὸ 1219³, ἔρχεται φαινομενικῶς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γνωστὴν Ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ΄ πρὸς τοὺς Ναῖτας Ἰππῶτας τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1210, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πάπας ἐπικυρώνει τὴν παραχώρησιν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη καὶ τῶν κτημάτων αὐτῆς ὑπὸ τοῦ παπικοῦ ἀντιπροσώπου εἰς τὴν Ῥωμανίαν (Ἑλλάδα) Βενεδίκτου εἰς τοὺς Ναῖτας Ἰππῶτας καὶ τὸ τάγμα τῶν πρὸς οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνην⁴. Πῶς λοιπὸν ὁ τὸ 1219 χειροτονηθεὶς ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας καταλύει

θρόνον τοῦ θεοῦ Πατρός καὶ στήν ἄλλη (εἰκόνα) τὴν ὑψηλότερα τῶν οὐρανῶν, τὴν ἀνομολόγητη θεϊκὴ κορυφή, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται, τὴν πανάχραντο βασίλισσα, τὴν παρθένο καὶ μητέρα αὐτοῦ τοῦ ἰδιοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ μας. Καὶ ἔτσι, ἀφοῦ κόσμησε λαμπρὰ αὐτὲς τίς εἰκόνες μὲ χρυσὲς ἀλυσίδες, μὲ πολύτιμους λίθους καὶ μαργαριτάρια, τίς ἔστησε στὸ ἴδιο τὸ μοναστήρι τοῦ Φιλοκάλλου, οἱ ὁποῖες πρὸς δόξα Θεοῦ καὶ μνήμη τοῦ Ἁγίου καὶ τώρα βρίσκονται στὸ μέρος, ὅπου εἶχαν τοποθετηθεῖ». Ἡ ἀραίωσις εἶναι ἰδική μας.

1. Βλ. ἀνωτ. σ. 321, σημ. 2.

2. Ἄ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 265. Ὁρθῶς ὁ Μ. Ζιβγίνοβιτς, ἔ.ἀ., σ. 446, ὁμιλεῖ περὶ ἀνοικοδομήσεως τῆς Μονῆς τὸ 1201 καὶ ὄχι περὶ νεοοικοδομηθείσης Μονῆς.

3. Βλ. ἀνωτ. σ. 321, σημ. 4. Τὴν δευτέραν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ παλαιότερος Δομεντιανός. Βλ. ἀνωτ. σ. 320, σημ. 4.

4. Migne, P. La. 216, στήλ. 328 (Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου Γ΄ πρὸς τοὺς Ναῖτας Ἰππῶτας, τῆς 17ης Σεπτ. 1210): Epist. XIII, 145: «...Domum Philocali apud Thessalonicam cum pertinentis suis, quam dilectus filius noster Benedictus, tituli Sanctae Susannae presbyter cardinalis, tunc apostolicae sedis legatus in partibus Romaniae, vobis ad terrae sanctae subventionem liberaliter assignavit, sicut eam juste ac pasifice possidetis, vobis et per vos domui vestrae auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinium communimus».

εἰς μονὴν μαρτυρουμένην ὡς λατινικὴν ἀπὸ τοῦ 1210; Τὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῶν διαφορῶν ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευτρώθησαν, παραθέτει ἡ Ἐπιτομή τουριδίου, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ Janin¹ καταλήγει εἰς τὴν ὀρθὴν ἔρμηνείαν, ὅτι μόνον τὰ εἰσοδήματα τῆς Μονῆς παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Ἰππῶτας, ἐνῶ εἰς τὴν ἰδίαν τὴν Μονὴν δὲν εἰσῆλθον οὔτε Ἰππῶται οὔτε καθολικοὶ μοναχοί, ὡς συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, νομίζομεν, ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη εἶχεν ἰδρυθῆ πολὺ πρὸ τοῦ 1201, ὅτι εἶχεν ἀγνώστου φύσεως ἀνάγκας πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς καὶ ὅτι ὁ Ἅγιος Σάββας εἶχεν ἐνισχύσει αὐτὴν οικονομικῶς πρὸ τῆς παραμονῆς του εἰς αὐτὴν τὸ 1201. Ἴσως εἶχεν ὑποστῆ ἡ Μονὴ καταστροφὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν τὸ 1185.

Ἄλλὰ διατί ὁ Ἅγιος Σάββας εὐηργέτησεν αὐτὴν τὴν μονὴν καὶ ὄχι ἄλλην ἀπὸ τὰς τόσας μονὰς τῆς πόλεως; Ἀποκλείεται ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρὸ τῆς μαρτυρημένης σχέσεως τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη πρὸς τὴν ἀγιορειτικὴν Λαύραν, σχέσεως, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, διὰ τὸ 1305, εὐρίσκετο αὐτὴ εἰς κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου, ὅπου ἐμόναζεν ὁ πλούσιος βασιλόπαις Σάββας, ὅποτε ὁ Σάββας ἐδαπάνησε διὰ τὴν ἀντιστόρησιν (ἐρειπωθέντος ἐν μέρει) μετοχίου τῆς μονῆς του εἰς Θεσσαλονίκην;

Ὅγδόντα πέντε ἔτη μετὰ τὸ 1219 ἐμφανίζεται πάλιν ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη εἰς τὰς πηγὰς μας³. Εἰς Ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α' τοῦ ἔτους 1304-1305⁴, ἀναφέρεται ἐκλογή ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη προσώπου ὑποδειχθέντος ὑπὸ τῆς εἰς Θεσσαλονίκην παρεπιδημοῦσης αὐτοκρατείας Εἰρήνης, συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328). Τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφο τοῦ διορισμοῦ τοῦ νέου ἡγουμένου ἀνεγνώσθη ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ἐνώπιον ἀντιπροσωπείας τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας καὶ ἀπεστάλη εἰς τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας, ὅπερ δεικνύει σαφῶς ἐξάρτησιν τινὰ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη ἀπὸ τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας⁵.

1. R. Janin, *Églises et monastères*, σ. 418.

2. Ἐπιτομή τουριδίου, *Filokal*, σ. 266 καὶ σημ. 21 καὶ 22.

3. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ἀπλὴν μνησίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Μονῆς τὸ 1291/2 εἰς τὸν *Cod. Burceanus* 21, fol. 251, τὴν ὁποῖαν σημειώνει ὁ P. Magdalino εἰς *REB* 35(1977)182.

4. Ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ 14 Ὀκτ. 1289 καὶ παρητήθη 16 Ὀκτ. 1293. Ἐπατριάρχευσεν τὸ δεύτερον ἀπὸ 23 Ἰουν. 1303 καὶ παρητήθη Σεπτ. 1309. Βλ. Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium. The Birkbeck Lectures 1977*, Cambridge 1979, σ. 133 (Πίναξ Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως).

5. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople I*, fasc IV: *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, σ. 409 κ.ε. No 1619. Βλ. καὶ Ἐπιτομή τουριδίου, *Filokal*, σ. 266/7 καὶ σημ. 32. Τὴν ἐξάρτησιν ἐσημείωσε πρῶτος ὁ P. Magdalino εἰς *REB* 35(1977)282.

Ἄλλας πληροφορίας μετὰ τὸ 1305 μᾶς δίνει ὁ πατριάρχης Φιλόθεος. Ὁ Μ. Γεδεών ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 571 χειρογράφου κώδικος τῆς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἁθω τοῦ ἔτους 1522¹. Ἐγκώμιον γραφέν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου² διὰ τὸν μονάσαντα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη Νικόδημον τὸν Νέον καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὸ εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας αὐτοῦ³. Κατὰ τὸ Ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον ἐξιστορεῖ τὸν βίον τοῦ Νικοδήμου ἐν σκιαγραφίᾳ, οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Βέροιαν, ἀκμάσας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328), εἰσῆλθεν ὡς μοναχὸς εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης, ἔκαμε ἔργον τοῦ τὴν νουθέτησιν τοῦ ὑποκόσμου τῆς Θεσσαλονίκης, συναναστρεφόμενος μὲ πόρνας καὶ κακοποιούς, ἐπροκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἀδελφότητος τῆς Μονῆς του, ἐφορεύθη ὑπὸ κακοποιῶν τεσσαρακοντούτης καὶ ἐτάφη ἄνευ τιμῶν εἰς τὴν Μονὴν του. Μετὰ τινα χρόνον ἀνέβλυσεν ἀπὸ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μύρον, ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀγιότης του καὶ μὲ προτροπὴν καὶ οἰκονομικὴν βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' ἐκτίσθη εἰς τὴν Μονὴν παρεκκλήσιον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου, γενόμενον τόπος λατρείας καὶ ἀντλήσεως ἁγίου μύρου ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Τρίτος λοιπὸν μυροβλήτης ἁγιος εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν μετὰ τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν καὶ τὸν Ἁγιον Δημήτριον⁴. Δὲν διετηρήθη ὁμοίως ἡ μνήμη του, ὅπως δὲν διετηρήθη καὶ τὸ

1. Σ π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὅρους ἐλληνικῶν κωδίκων, Ἐν Κανταβρυγίᾳ 1900, II, σ. 399: 6078. 571, Χαρτ. 8 (0,205 × 0,15) XVI (φ. 259); 8. Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὑπόμνημα εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Νικόδημον τὸν Νέον, τὸν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Φιλοκάλλου. INC.: «Ἄλλὰ τίς ἂν παραδράμοι τῷ λόγῳ τὸν μέγαν τῷ ὄντι ἐν ἀσκηταῖς Νικόδημον».

2. Φιλόθεος ὁ Κόκκινος. Ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ Νοεμ. 1353 - Ὀκτ. 1354 καὶ ἀπὸ τοῦ 1364 μέχρι τέλους 1376. Ἀπέθανε 1376. Ἐγεννήθη ἀπὸ γονεῖς Ἑβραίους εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν. Μαθητὴς τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου μετέβη καὶ ἐγένετο μοναχὸς εἰς Σινᾶ πρὸ τοῦ 1330. Διετέλεσε μητροπολίτης Ἡρακλείας τὸ 1347-54 καὶ ἠγούμενος Λαύρας πρὶν νὰ γίνῃ Πατριάρχης. Βλ. V. Laurent, Philothée Kokkinos, «Dict. de Theol. Catholique» 12 (1935) 1498-1509, μὲ πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Ὁ V. Laurent, ἔ.ἀ., στ. 1506, φέρει τὸ ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεών ἐκδοθὲν τὸ 1911 Ἐγκώμιον τοῦ Νικοδήμου ὡς ἀνέκδοτον.

3. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, τ. Α', τευχ. Β', σ. 175-185: Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὑπόμνημα εἰς τὸν ὄσιον πατέρα ἡμῶν Νικόδημον τὸν Νέον, τὸν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τῆ τοῦ Φιλοκάλλου. Περὶ τοῦ Ἐγκωμίου τούτου βλ. καὶ F. Halkin, Bibliotheca graeca, Bruxelles 1957, 3, 34, No 2307. Τὸ Ἐγκώμιον γνωρίζουν ὁ O. Tafra li, Thessalonique au XIVe siècle, Paris 1913, σ. 146. Ὁ R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 400. Πραγματεῦται περὶ τοῦ περιεχομένου του ἐκτενέστερον ἡ Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 266 καὶ σημ. 30.

4. Βλ. Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 266. Τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου διηγεῖται καὶ ὁ R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 400.

παρεκκλήσιόν του. Ἴσως πρόκειται περὶ ἀγιογραφικῆς εὐσεβοῦς ὑπερβολῆς τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου. Ἐπὶ πλέον ὁ διηγούμενος ταῦτα Φιλόθεος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος διετέλεσεν ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη¹. Οὕτως ἐξηγεῖται ἴσως τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Νικόδημον καὶ ἡ γνῶσις τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου του. Τρεῖς νέας πληροφορίας μᾶς ἔδωκε λοιπὸν τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Νικοδήμου, τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, 1) ὅτι ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄ ἐκτίσθη εἰς τὸν μοναστηριακὸν χώρον τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη παρεκκλήσιον εἰς μνήμην τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου, 2) ὅτι τότε ἀπέκτησεν ἡ Θεσσαλονίκη, κατὰ τὸν Φιλόθεον, τρίτον μυροβλήτην ἅγιον, τὸν Ἅγιον Νικόδημον, καὶ 3) ὅτι ὁ μετέπειτα πατριάρχης Φιλόθεος διετέλεσε κάποτε ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησεν εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ὁ Νικόδημος ὁ Νέος, ὁ γνωστὸς αὐλικὸς ποιητῆς Μανουὴλ Φιλῆς συνέθεσεν ἐπίγραμμα: *Εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον τῆς μονῆς Φιλοκαλᾶ (;) κεκοσμημένον διὰ χρυσαργύρου, ἐκ προσώπου Ἱωαννικίου μοναχοῦ, οἰκονόμου αὐτῆς*². Ἐτερον ὀνομάζεται ἀνωτέρω τὸ ἐπίγραμμα, διότι προηγεῖται αὐτοῦ ἐπίγραμμα τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλῆ: *Εἰς εὐαγγέλιον τῆς μονῆς τοῦ κυροῦ Ἰσαάκ, κεκοσμημένον διὰ χρυσαργύρου*³. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ «πολυτίμου αὐτοῦ καλλιτεχνικοῦ δημιουργήματος», ὅμοιον τοῦ ὁποίου εἶχεν ὁμοῦ καὶ ἄλλη μονή τῆς Θεσσαλονίκης, μετὰ τῶν «δύο πάρα πολὺ πλούσια στολισμένων εἰκόνων», τὰς ὁποίας πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν εἶχε παραγγεῖλει διὰ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ὁ Ἅγιος Σάββας, ὅπως εἶδαμε, δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ Ἄ. Τσιτουρίδου, διὰ τὸν μεγάλον πλοῦτον τῆς Μονῆς, χωρὶς νὰ παύη αὐτὴ νὰ εἶναι σημαντικὴ δι' ἄλλους λόγους⁴. Πάντως χάρις εἰς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Φιλῆ βεβαιοῦται κάποια ἄνθησις τῆς Μονῆς ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος.

1. Μ. Γεδεών, ἑ.ἀ., σ. 185: «Οἱ γὰρ μοναχοὶ τοῦ Φιλοκάλλου, προτροπῆ καὶ δωρεᾷ βασιλικῆ νεῶν ἐκεῖσε δευμάμενοι ἐπὶ τῷ τοῦ ἁγίου ὀνόματι, ἔνθα δὴ καὶ ὁ νεκρὸς τούτου ἔτυχεν ἀναφανείς... ὑμνεῖσθαι Θεὸν ἐν αὐτῷ παρεσκεύασαν... δοξάζεσθαι δὲ καὶ τὸν τούτου θεράποντα, τὸν μέγαν τῷ ὄντι Νικόδημον... ἡ μᾶς δὲ τοὺς τηνικαῦτα, συγχωρήσει Θεοῦ, τοῦ τοιοῦτου σεμνεῖου δῆθεν προεστηκότας, διευθύνους καὶ δηγοίης πρὸς τὰ κρείττω καὶ θειότερα (Νικόδημε)». Τὴν ἀνεκμετάλλετον αὐτὴν πληροφορίαν ἔχει ὑποδείξει ὁ P. Magdaliño εἰς REB 35(1977)282.

2. E. Miller, Manuelis Philae carmina I, Paris 1855, σ. 70-72. Νέα ἔκδ. A. Hakker, Amsterdam 1967, σ. 70. Βλ. R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 418 καὶ σημ. 6. — Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267 καὶ σημ. 36.

3. E. Miller, ἑ.ἀ., σ. 68-70. Πρβλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Κυρ-Ἰσαάκ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Bruxelles 1971, «Byzantion» XL (1970), fsc. 2, 453 καὶ σημ. 1.

4. Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267.

Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες περὶ τῆς Μονῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος. Μόνον τὸν Ἰούλιον τοῦ 1401 ὁ πατριάρχης Ματθαῖος διορίζει τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη Ἰγνάτιον πατριαρχικὸν Ἐξαρχον εἰς Θεσσαλονίκην, πᾶσαν Θεσσαλίαν, Βέροιαν, Λάρισαν καὶ πᾶσαν δευτέραν Θεσσαλίαν (Μακεδονίαν)¹.

Τέλος, ὁ Ρῶσος προσκυνητῆς Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ εἰς τὸ ἑβδομον κεφάλαιον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν χρονολογίαν 1405, ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη, καὶ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη². Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία μνεία τῆς Μονῆς εἰς τὰς πηγὰς μας. Τί ἀπέγινεν ἡ Μονή; Φαίνεται ὅτι μᾶλλον δὲν κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὸ 1430 καὶ δὲν ἐγένετο τουρκικὸν τέμενος καὶ διὰ τοῦτο δὲν διετηρήθησαν ἴχνη της, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ἡ μετατροπὴ τῶν βυζαντινῶν ναῶν καὶ μονῶν εἰς τουρκικὰ τεμένη ἐξησφάλισε κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ συνεχῶν ἐπισκευῶν τὴν διατήρησίν των εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Περαιτέρω θὰ ἀναζητήσουμε ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ὑποδείξουν, ὅπως νομίζομεν, τοῦλάχιστον τὸν χρόνον ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου πρέπει νὰ ἦτο ἰδρυμένη ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη. Προηγουμένως ἄς ἀσχοληθοῦμε ὁμως μὲ τὸν πιθανὸν ἰδρυτὴν τῆς Μονῆς.

1. MM, Acta et diplomata II, σ. 524, No 662: «...τῷ καθηγουμένῳ τῆς σεβασμίας καὶ θείας μονῆς τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἐπικεκλημένης τοῦ Φιλοκάλλους... τὴν οἰκονομίαν (ἀνατίθησι) ἐπιμελείαν τε καὶ πρόνοιαν τῶν ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ πάσῃ Θετταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ καὶ ἐν τῇ Λαρίσῃ καὶ πάσῃ τῇ δευτέρᾳ Θετταλίᾳ πατριαρχικῶν πάντων δικαίων». Πρβλ. Μ. Λάσκαρις, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, σ. 323 κ.έ. R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 419. Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267 καὶ σημ. 38.

2. Ὁ Μ. Λάσκαρις, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, σ. 318, μᾶς δίδει τὸ ρωσικὸν κείμενον τῆς περὶ Θεσσαλονίκης περικοπῆς τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Ἰγνατίου ἐκ τῆς καλυτέρας ἐκδόσεώς του ὑπὸ τοῦ Ἀρσένιεφ καὶ ἰδικὴν του ἑλληνικὴν μετάφρασιν τούτου. (Ἡ γαλλικὴ μετάφρασις τῆς B. de K hitrovo, Itinéraires russes en Orient, Γενεῦη 1889, σ. 147, δὲν εἶχεν ὅτ' ὄψει της τὴν ἔκδοσιν τοῦ S. V. Arsenjev, Chozdenie Ignatija Smolnjanina, «Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik», τ. XI, τεύχ. IV, ἀρ. 3, Πετροῦπολις 1887, σ. 25). Ὁ Μ. Λάσκαρις, ἔ.ά., σ. 316, ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι τὸ περὶ Θεσσαλονίκης καὶ Ἁγίου Ὁρους εἰς τρίτον πρόσωπον γραμμένον ἑβδομον κεφάλαιον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, διαφέρον τῶν εἰς πρῶτον πρόσωπον ἐν εἴδει ἡμερολογίου γραμμένων πρῶτου καὶ τρίτου κεφαλαίων, δὲν εἶναι τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ μεταγενεστέρα παρεμβολή, ἀφοῦ τὸ ταξίδιον τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μητροπολίτου Κιέβου Ποιμένος πρὸς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο τὸ 1389/90. Ἐὰν ἦλθεν ἢ ὄχι ὁ Ἰγνάτιος αὐτοπροσώπως εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 1405, τοῦτο δὲν μᾶς στερεεῖ τῆς μνείας τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τὸ 1405.

Ἡ πιθανὸς ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ της, τὸ ὄνομα δηλαδή κάποιου Φιλοκάλλη¹, ὁ ὁποῖος τὴν ἱδρυσε, ὅπως καὶ ἄλλαι μοναὶ ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ των καὶ μὲ αὐτὸ εἶναι γνωσταί². Δὲν γνωρίζομεν ὅμως τὸ μικρὸν ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἐὰν δηλαδή αὐτὸς ἐλέγετο Μανουήλ ἢ Μιχαήλ ἢ Εὐμάθιος ἢ ἄλλως καὶ ἔχομεν ἀρκετοὺς Φιλοκάλληδες κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα λεγομένους οὕτω.

Ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου γνωρίζουσα ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος³ ἕναν Εὐμάθιον Φιλοκάλλην, τὸν ὁποῖον βεβαίως διαχωρίζει ἀπὸ παλαιότερον Εὐμάθιον Φιλοκάλλην τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081-1118)⁴, προχωρεῖ ἀμέσως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «Ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς βυζαντινοῦ ἀξιοματουχοῦ μὲ τὸ ὄνομα Φιλόκαλος στὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἡ ταυτόχρονη πρώτη μνεία τῆς μονῆς Φιλοκάλου στὴ Θεσσαλονίκη ὀδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι αὐτὸς ὁ τιτλοῦχος τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἦταν κτήτορας τοῦ ὁμωνύμου μοναστηριοῦ»⁵. Δὲν ἠμποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε ἀμέσως, πρὶν ἐρευνήσουμε συστηματικῶς πόσοι καὶ ποῖοι Φιλοκάλληδες ἐμφανίζονται εἰς τὰς πηγὰς πρὸ τῆς πρώτης μνείας τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τὸ 1202.

Πρώτην φοράν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα Φιλοκάλλης ἐπὶ Βασιλείου Β΄ (976-1025) εἰς Νεαρὰν αὐτοῦ τοῦ ἔτους 996, δυνάμει τῆς ὁποίας δημεύονται τὰ ἐν Μ. Ἀσίᾳ παράνομα κτήματα κάποιου Φιλοκάλλη, ἐβδομαδαρίου, κοιτωνίτου καὶ πρωτοβεστιαρίου⁶. Ὅπως φαίνε-

1. Εἰς διασθεσίσας σφραγίδας προσώπων τὸ ὄνομα ἐπίθετον εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ Φιλοκάλλ(λ)ης, τοῦ -η (μὲ ἓνα ἢ μὲ δύο λάμδα). Μὲ ἀναβιβασμὸν δηλαδή τοῦ τόνου ἀπὸ τὸ τριτόκλιτον ὁ Φιλοκαλλῆς, τοῦ -οῦς (φίλος-κάλλος) καὶ ὄχι ὁ Φιλόκαλος, τοῦ -ου (φίλος-καλός), ὅπως εἰς μερικὰ κείμενα. Θὰ κλιθῆ λοιπὸν ὅπως ὁ Ράλλης, τοῦ -η. (Περὶ τῶν βυζαντινῶν Ράλληδων βλ. S. F a s s o u l a k i s, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(l)es*, Athènes 1973).

2. Ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 263 καὶ σημ. 8, 9, 10, 11, ἀναφέρει μονὰς, αἱ ὁποῖαι ὀνομάσθησαν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἰδρυτοῦ των, ὅπως π.χ. ἡ Μονὴ Βλατάδων, ἡ Μονὴ τοῦ Κυρ-Ἰσαάκ, ὁ Ἅγιος Δημήτριος τοῦ Κατσούρη καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κασνίτζη, παραθέτουσα τὴν σχετικὴν πρὸς αὐτὰς βιβλιογραφίαν.

3. Ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 263 καὶ σημ. 1. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι: F r. D o l g e r, *Regesten II*, No 1600, 1602 καὶ 1603. — R. G u i l l a n d, εἰς REB 29(1971)84, τῶν ἐτῶν 1189 καὶ 1190. Περὶ αὐτῶν ὅμως περαιτέρω.

4. Ἡ ἜΑ., σημ. 4. Θὰ ἰδοῦμε περὶ αὐτοῦ κατωτέρω.

5. Ἡ ἜΑ., σ. 263.

6. M i g n e, P. G r. 117, στ. 620/21: *Καὶ γὰρ εὗρομεν τὸν Φιλοκάλην, γενόμενον μὲν κατ' ἀρχὰς τῶν εὐτελῶν καὶ χωριτῶν ἕνα ὕστερον δὲ τῶν περιδόξων καὶ πλουσίων. Ὅς ἔως μὲν ὑπῆρχε τῶν κάτω, συνετέλει τοῖς ἑαυτοῦ συγχωρίταις, καὶ οὐδὲν αὐτοῦς ἐκαινοτό-*

ται ἀπὸ τοῦς τίτλους του, πρόκειται περὶ εὐνούχου¹, ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν θὰ εἶχεν ἀπογόνους, ἀλλ' ἴσως μόνον συγγενεῖς, τῶν ὁποίων ἀπόγονοι ἐμφανίζονται ἀργότερον κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα. Οὕτως ἐμφανίζεται:

1. Μανουήλ Φιλόκαλος (εἰς Νεαρὰν τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ). Μαρτυρία: Migne P. Gr. 127 στ. 972: *Κατὰ γοῶν ταῦτα ἀθροισθέντων ἀπὸ μὲν συγκλήτου βουλῆς... Μανουήλ πρωτονοβελλίσμου² καὶ ἐπὶ τοῦ κανικλείου³ τοῦ Φιλοκάλου...* (Imperatoris Alexii Comneni novella constitutio de episcopatu Soteriupoleos. Non extat).

² Ἀννα Κομνηνῆ, Ἀλεξιάς ΙΧ, V, 2 (Ἔκδ. Β. Leib, τ. II, σ. 170, 1, 10, 13): *Μανουήλ δὲ ὁ Φιλοκάλῃς τοῦτο θεασάμενος καὶ ὡς ὑπὸ κεραννοῦ βληθείς...* (Καταγγέλλει τὴν συνωμοσίαν τοῦ Νικηφόρου Διογένους τὸν Ἰούνιον 1094).

2. Μιχαήλ Φιλοκάλλῃς (πιθανῶς τοῦ 1086). Μαρτυρία: V. Laurent, Documents de sigillographie. La collection G. Orghidan, Paris 1952, σ. 52, No 78: *Κ' (ύριε) Β' (σήθει) Μιχαήλ προέδρω⁴ καὶ μυστι-*

μει. Ἐφ' οὗ δὲ τοῦτον εἰς τιμὴν ὁ Θεὸς ἀνῆξεν ἑβδομαδαρίον [AL. ἑβδομαρίον], εἶτα καὶ κοιτωνίτον, καὶ μετὰ ταῦτα πρωτοβεστιαρίον, τὸ ὅλον ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον ἐκράτησε χωρίον καὶ προάστειον ἴδιον ἐποίησεν, ἐναλλάξας καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ τοιοῦτου χωρίου... "Ὁθεν καὶ ἡ βασιλεία ἡμῶν κατὰ τὸν τόπον διαβαίνουσα, καὶ τὸ πρᾶγμα ἐγκλήσει τῶν πενήτων διαγνοῦσα, τὰ τούτου οἰκήματα πολυτελῆ ὄντα κατέστρεφεν ἕως ἐδάφους, καὶ τοῖς πένησι τὰ ἑαυτῶν ἀποδέδωκεν· ἐκείνῳ δὲ κατέλιπεν, ὅπερ ἐξ ἀρχῆς εἶχε δημόσιον, καὶ τῶν χωριῶν πάλιν αὐτὸν ἕνα ἐποίησεν.

1. Εὐνούχον τὸν θεωρεῖ ὁ R. Guillaud, Fonctions et dignités des Eunouques, «Ét. Byz.» 2(1944)208/9. Τοῦ αὐτοῦ, Études de titulature et de prosopographie byzantines, BZ 44(1951)225, σημ. 7. Οἱ τίτλοι του εἶναι τίτλοι εὐνούχων. Βλ. N. Oikonomides, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972, σ. 303. (Centre National de la Recherche Scientifique).

2. Ὁ τίτλος τοῦ πρωτονοβελλίσμου, τίτλος μὴ διδόμενος εἰς εὐνούχους, προήλθεν ἀπὸ τὸν παλαιότερον τίτλον τοῦ νοβελλίσμου, τὸν μέχρι τοῦ 1041 διδόμενον μόνον εἰς μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, καὶ ἐμφανίζεται κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα. Ἀμφότεροι οἱ τίτλοι, παλαιότερος καὶ νεώτερος, ἐξαφανίζονται κατὰ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 293, ὅπου πηγαὶ καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία εἰς σημ. 28, 29, 30.

3. Ὁ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου» κατέχει εἰδικὸν λειτουργημα (εἰδικὴν ἀξίαν) εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν Γραμματείαν. Εἰς τὴν ἀρμοδιότητά του ὑπήγετο ἡ φύλαξις τοῦ δοχείου κινναβάρως, τῆς ἐρυθρᾶς μελάνης, διὰ τῆς ὁποίας ὁ αὐτοκράτωρ ἔθετε τὴν τεραστίαν ἐρυθρὰν ὑπογραφὴν του εἰς τὰ ἐπίσημα κρατικὰ ἔγγραφα, ὑποβαλλόμενα εἰς αὐτὸν κατὰ σειράν ὑπὸ τοῦ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου», ὁ ὁποῖος ἤλεγχε καὶ ἐσφράγιζε κατόπιν ταῦτα ἐργαζόμενος ἄνευ βοηθῶν. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 311, ὅπου πηγαὶ καὶ βιβλιογραφία εἰς τὰς σημ. 132 καὶ 133.

4. Τὸ ἀξίωμα τοῦ προέδρου (ἐνν. τῆς Συγκλήτου), κατ' ἀρχὰς διδόμενον μόνον εἰς εὐνούχους, ἐδίδετο ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11ου αἰῶνος καὶ εἰς μὴ εὐνούχους. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 311, ὅπου πηγαὶ καὶ βιβλιογραφία εἰς τὰς σημ. 132 καὶ 133.

κῶ¹ τῶ Φιλοκαλλῆ.

Ἔχομεν λοιπὸν ἓναν Μανουὴλ Φιλοκάλλη, πρωτονοβελίστιμον κατὰ τὸν τίτλον καὶ ἰδιαίτερον γραμματέα τοῦ αὐτοκράτορος (ἐπὶ τοῦ κανικλείου) κατὰ τὸ λειτούργημα, καὶ ἓναν Μιχαὴλ Φιλοκάλλη, νομικὸν σύμβουλον τοῦ αὐτοκράτορος (μυστικὸν) καὶ διατελέσαντα πρόεδρον τῆς Συγκλήτου.

Ἐὰν ὁ ταυτισμὸς τοῦ προέδρου τούτου καὶ μυστικοῦ Μιχαὴλ Φιλοκάλλη τῆς σφραγίδος τοῦ Laurent πρὸς ἓναν ἄλλον Μιχαὴλ ἑπαρχον καὶ μυστικὸν τοῦ ἔτους 1086, ἀλλ' ἄνευ ἐπωνύμου, ταυτισμὸς, τὸν ὁποῖον προτείνει ὁ Laurent (βλ. περὶ αὐτοῦ κατωτέρω, σημ. 1), εὐσταθεῖ, τότε ὁ πρόεδρος καὶ μυστικὸς Μιχαὴλ Φιλοκάλλης ἐξῆσεν ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ὅπως καὶ ὁ προαναφερθεὶς Μανουὴλ Φιλόκαλος. Δύο ὅμως Φιλοκάλληδες εἰς κυβερνητικὴν ὑπηρεσίαν κατὰ τὰ 27 ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ὅπως καὶ τρίτος Φιλοκάλλης, ὁ Εὐμάθιος, τὸν ὁποῖον θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως, ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὴν μεταξὺ των συγγενικὴν σχέσιν.

3. Εὐμάθιος Φιλοκάλλης (στρατηγός, τέλος 11ου-ἀρχαὶ 12ου αἰ.). Μαρτυρία: α) V. Laurent, *Bulles metriques*, «Ἑλληνικά» 6 (1933) 184, No 522 (Collection Lichatchev. Musées Vaticans). (βλ. καὶ A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, σ. 198): *Τὸν Φιλοκάλλη, Μητέρα ἀγ(νή), σὸν λάτ[ρ]ιν σεβαστό(ν)² Εὐμάθι[ον] ἀναγν[όριζε]*.

n o m i d è s, *Préséance*, σ. 299, ἔνθα βιβλιογραφία εἰς σημ. 72 καὶ 73. Ἰδιαίτερος μὲ τὸν «πρόεδρον» ἠσχολήθη ὁ C h. D i e h l, *La signification du titre proèdre à Byzance*, «*Mélanges G. Schlumberger*», I, Paris 1924, σ. 105-107.

1. Ὁ «μυστικὸς» δὲν εἶναι οὔτε τιτλοῦχος διὰ βίου οὔτε κρατικὸς ὑπάλληλος περιωρισμένης ὑπηρεσιακῆς διαρκείας, ἀλλὰ ἐλεύθερος νομικὸς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος μὲ ἴδιον ἐπαγγελματικὸν γραφεῖον (σέκρετον) νομικῶν ὑποθέσεων. βλ. N. O i k o n o m i d è s, *Préséance*, σ. 324, ἔνθα βιβλιογραφία εἰς τὰς σημ. 214-220. Ἰδιαίτερος μὲ τὸν «μυστικὸν» ἠσχολήθη ὁ R. G u i l l a n d, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le mystique*, ὁ μυστικὸς, *REB* 26(1968) 279-296. βλ. σ. 284: Michel Philocalès, proèdre et mystique, ne nous est connu que par un sceau (V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris 1952, No 78, p. 52). Le P. Laurent se demande si l'on peut identifier Michel Philocalès (τὸν ἀνωτέρω τῆς σφραγίδος δηλονότι) avec Michel, mystique et évêque, en 1086 (ποῦ ἀναφέρεται αὐτός); mais un autre sceau attribuant ces deux titres à un homonyme, dont on ne peut lire le patronyme, on ne peut l'affirmer (V. Laurent, op. cit., p. 52). Ποῦ εἶναι ὅμως ἡ σφραγὶς τοῦ Μιχαὴλ αὐτοῦ χωρὶς ἐπώνυμον; Ἐὰν ἐννοῇ τὴν σφραγίδα τοῦ G. S c h l u m b e r g e r, *Sigill.*, σ. 547, No 16: *ΜΡ ΘΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΙΧΑΗΛ Α' ΠΡΟΕΔΡΩ ΕΠΑΡΧΩ Κ Μ[ΥC]ΤΙΚΩ ΤΩ...*, αὐτὴ κατὰ τὸν Schlumberger, αὐτόθι, εἶναι τοῦ 12ου-13ου αἰῶνος καὶ τὸ ἐλλεῖπον ἐπιθετον τοῦ Μιχαὴλ οὐδὲν ὑποχρεῶναι νὰ εἶναι Φιλοκάλλης.

2. Ὁ τίτλος τοῦ «σεβαστοῦ» ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118). βλ.

Αυτή φαίνεται να είναι η ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ τοῦ διασήμου κατόπιν Εὐμαθίου Φιλοκάλλη. Κατόπιν ἐγένετο μάγιστρος:

β) V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 6(1933) 220 No 531. (Athènes, Musée National-Constantinople, Coll. de l'Inst. Arch. Russe)¹: *Τοῦ Φιλοκάλλου Εὐμαθίου μαγίστρου*². Ὁ ἴδιος κατόπιν ἐγένετο κουροπαλάτης.
 γ) V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 4(1931) 332, No 147³: *Εὐμαθιον σκέποις με κουροπαλάτ(ην)*⁴ τὸς *Φιλοκάλλ(ην) Μητέρα ἀγνή Λόγον*.

E. Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs — und Wirtschafts-geschichte (Mitteil. zur Osman. Gesch. I-II), Hanovre 1952, σ. 30. (Ὁ Ἀλέξιος Α΄ ἀπονέμει τὸν προϋπάρχοντα τίτλον τοῦ «σεβαστοῦ» εἰς τὸν ἀδελφόν του Νικηφόρον, δρουγγάριον τοῦ στόλου). Πρβλ. L. Briher, Les institutions de l'empire byzantin. (L'évolution de l'humanité, 32 bis: Le Monde Byzantin), Paris 1949, σ. 139. (Πρβλ. καὶ σ. 142 καὶ 297). Ἐπραγματεύθη περὶ αὐτοῦ ὁ L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et Gambros, REB 23(1965) 222-243.

1. Ὁ A. Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, σ. 198, δίδει ὄλας τὰς παλαιότερας δημοσιεύσεις τῆς σφραγίδος αὐτῆς ὑπὸ τῶν A. Mordtmann, K. M. Κωνσταντοπούλου, B. A. Pančenko καὶ N. A. Βέη.

2. Ὁ «μάγιστρος», τὸ πέμπτον ἄλλοτε κατὰ σειράν τῶν μεγίστων ἀξιομάτων τῶν μὴ εὐνούχων, ἀποτελεῖ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος ἀπλοῦν τίτλον. Βλ. N. Oikonomidès, Préséance, σ. 137 καὶ 294. Αὐτόθι, σ. 95, ὁ «μάγιστρος» εἰς τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου (899) κατέχει τὴν δεκάτην τετάρτην κατὰ σειράν θέσιν. Κατὰ τὸν N. Βέη, Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas, «Viz. Vrem.» XXI (1914) III partie, σ. 230, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀργότερον πραιτώρος Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου Εὐμαθίου Φιλοκάλλη καὶ ὄχι περὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἐπάρχου τῆς Πόλεως Εὐμαθίου Φιλοκάλλη (1196-1197), διότι ὁ τίτλος τοῦ «μαγίστρου» θὰ ἀπετέλει ἀναχρονισμόν, ἐὰν ἐνεφανίζετο εἰς σφραγίδα Εὐμαθίου Φιλοκάλλη τοῦ 12ου αἰῶνος. Πράγματι, αἱ τελευταῖαι μνεῖαι «μαγίστρων» εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος (τοῦ 1117 καὶ τοῦ 1118: EEBE 8,1931,68, No 163 τοῦ 1117: «...γῆς τοῦ μαγίστρου Βουρσώβου». MM, VI, 96, τοῦ 1118). Βλ. N. Oikonomidès, Préséance, σ. 294.

3. Παλαιότεραι δημοσιεύσεις ὑπὸ G. Schluumberger, Sigill., σ. 190 (ἀγία ἀντι ἀγνή) — N. A. Βέη εἰς «Viz. Vrem. «XXI, σ. 229, No 39c. Βλ. A. Bon, Le Péloponnèse byzantin, σ. 198. Ἡ σφραγὶς εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ὅπως λέγει ὁ Schluumberger, ἔ.ἀ., καὶ ὄχι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος, ὅπως λέγει ὁ N. A. Βέη, ἔ.ἀ., πιστεύει ὁ V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 4,2 (1931) 332, No 147.

4. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «κουροπαλάτου», τοῦ διοικητοῦ δηλαδὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς τοῦ Παλατίου, τὸ τρίτον ἄλλοτε κατὰ σειράν τῶν μεγίστων ἀξιομάτων τοῦ Παλατίου καὶ προοριζόμενον μόνον διὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, κατήντησεν ἀπλοῦς τίτλος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα. Βλ. N. Oikonomidès, Préséance, σ. 293 (βλ. καὶ 97 καὶ 137). Ἰδιαιτέρως μὲ τὸν «κουροπαλάτην» ἠσχολήθη ὁ R. Guillard, Le couropalate, «Βυζαντινά» 2(1970) 185-249, ὁ ὁποῖος περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη λέγει τὰ ἐξῆς: Αὐτόθι, σ. 210: «Philokales Eumathios est mentionné comme couropalate au synode qui se tint à la fin de 1092 (V. Laurent, Les sceaux byzantins du medailler vatican, 57. Notice détaillée, pp. 56-58); L'un des plus grands généraux byzantins de cette époque, il fit campagne contre les turcs en 1108. Les titres recompensèrent sa valeur, il nous est parvenu plu-

Κατόπιν, συνεπεία τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν του¹ ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης αὐτὸς συνεσώρευσε πολλὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν ὁποίων διεσώθησαν σφραγίδες:

δ) G. Sch lum b e r g e r, Sigillographie byzantine, Paris 1915, σ. 118/9²:
(*Εὐμαθίῳ μαγίστρῳ*) *φ* *μεγάλῳ* *δουκὶ* *καὶ* *πραίτωρι* *Ἑλλάδος* *καὶ* *Πελοποννήσου* *τῷ* *Φιλοκάλῃ*.

sieurs sceaux d'Eumathios Philokales, ou il est titré magistros, mégaduc, préteur de l'Helade et du Péloponnèse, protonobelissime, sébaste et pansébaste. (A. B o n, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, Paris 1951, 197-199. V. L a u r e n t, op. cit., pp. 55-58).

1. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ἀναφέρειτα πολλάκις εἰς τὴν Ἀλεξιάδα τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Τὴν σταδιοδρομίαν του ἐσημείωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ καὶ ὁ F. C h a l a n d o n, Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, Paris 1900, σ. 148/9, 208, 216, 232, 238, 252, 255 καὶ 264. Ἴδου μερικὰ ἐξέχοντα σημεῖα ταύτης: Τὸ 1092, μετὰ τὴν καταστολὴν ὑπὸ τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Ἰωάννου Δούκα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ραυμοῦτι εἰς τὴν Κύπρον, στέλλεται διοικητὴς τῆς ὁ ἐμπιστος τοῦ αὐτοκράτορος Εὐμάθιος Φιλοκάλλης μετὰ τὸν τίτλον τοῦ στρατοπεδάρχου (Ἀλεξιάς, IX, 3, Leib, II, 164, 15). Μετὰ ταῦτα ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἐπανεπιλημμένως ἀναφέρει τὸν Εὐμάθιον Φιλοκάλλην ὡς δοῦκα Κύπρου (Ἀλεξιάς, XI, 7, 4, Leib, III, 34, 4 καὶ 44, 20, τὸ 1099). Τὸ 1111-1112 ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης εἶναι ἀκόμη δοῦξ Κύπρου (Ἀλεξιάς, XIV, 2, Leib, III, 148, 23). Τὸ θέρος 1112 εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς Κύπρον (Ἀλεξιάς, XIV, 2, 14, Leib, III, 154, 6). (βλ. καὶ F r. D ö l g e r, Regesten No 1259. Τοῦ α ὐ τ ο ῦ, Zu dem Abdankungsgedicht des Nikolaos Muzalon, BZ 35, 1935, 8 κ.έ. Πρβλ. N. X. Κ ο ν ο μ ῆ, Εὐμάθιος Φιλοκάλλης καὶ Ἀλέξιος Κομνηνός, «Κυπριακὰ Γράμματα» 19, 1954, 287-288, ὅπου δι-ορθώνει παρανόησιν τοῦ ἀνωτέρω ἀπολογητικοῦ ποιήματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νικολάου Μουζάλωνος).

Ἦδη τὸ 1108 ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης διοικεῖ τὰ στρατεύματα εἰς ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Καταλαμβάνει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Τζαχᾶ κατεστραμμένον Ἀδραμύτιον (Ἀλεξιάς, XIV, 1, 5-7, Leib, III, 143, 92). Καταλαμβάνει καὶ ὑπερασπίζει μετὰ εὐφυῆ στρατήγημα τὴν Φιλαδέλφειαν ἀπὸ 40.000 Τούρκους τοῦ Ἀσάν καταστρέψας ἐν τέλει τὸν διαιρεθέντα στρατὸν αὐτοῦ (Ἀλεξιάς, XIV, 1, 5-7, Leib, III, 143-145).

Ἐνδιαφέρον εἶναι πῶς χαρακτηρίζει ἡ Ἄννα Κομνηνὴ τὸν στρατηγὸν τοῦ πατρός τῆς Εὐμάθιον Φιλοκάλλην. Ἀλεξιάς, XIV, 1, 3, Leib, III, 142, 15 κ.έ.: «*Ὁ φιλοκάλλης οὖν Εὐμάθιος (ἀνὴρ δὲ οὗτος ἐπιβολώτατος καὶ τῶν ἐπιφανῶν οὐ γένει μόνον, ἀλλὰ καὶ φρονήσει τῶν πολλῶν διαφέρων, ἐλευθέριος καὶ γνώμων καὶ χεῖρα, πιστὸς μὲν πρὸς Θεὸν καὶ τοὺς φίλους, πρὸς δὲ τοὺς δεσπότας εὐνοῦς εἴπερ τις καὶ ἄλλος, τῆς μέντοι στρατιωτικῆς παιδείας πάμπαν ἀμύητος· οὔτε γὰρ τόξον καὶ νευρὰν πρὸς μαζὸν ἔλκειν ἤδει οὔτε θυρεῶ σκέπασθαι· τᾶλλα δὲ δεινότητος, λόγους τε ἐφιστᾶν καὶ διὰ παντοίων μηχανημάτων τοὺς πολεμίους ἤτταν)* οὗτος προσελθὼν τῷ αὐτοκράτορι τὴν τῆς Ἀτταλείας φρουρὰν ἐπιμελῶν ἤτειτο. *γινώσκων οὖν τὸ ποικίλον τῶν αὐτοῦ φρονημάτων καὶ ἐγχειρήσεων ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν αὐτῷ ἐδνυχίαν, ἣτις ποτὲ ἐστὶ τε καὶ λέγεται (οὐδὲ γὰρ οἰαδῆτιν ἐπιβαλὼν ποτε πρᾶξει διημάρτηκε τοῦ σκοποῦ), πείθεται ταῦτα καὶ δυνάμεις ἀποχρώσας αὐτῷ δίδωσι..*

2. Παλαιότεραι δημοσιεύσεις (ὑπὸ A. Mordtmann, N. A. B é h) εἰς A. B o n, Le Péloponnèse byzantin, σ. 197, No 48.

ε) Αὐτόθι, σ. 189/90¹: *Θ(εοτό)κε Β(οή)θ(ει) Εὐμαθίω, μεγάλω δουκι² και πραιτώρι³ Ἑλλάδος και Πελοποννήσου τῷ Φιλοκάλῃ.*

Ἦς μέγας δούξ και πραιτωρ ἀναφέρεται ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλῃς αὐτὸς και εἰς ἔγγραφον τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου⁴ με χρονολογίαν 1118⁵. Κατὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν (ἔκδ. Β. Leib, τ. II σ. 165) ἐστάλη εἰς Οὐγγαρίαν διὰ νὰ διαπραγματευθῆ συνοικέσιον διὰ τὸν Ἰωάννην Δούκαν.

Ἐπάρχει ἀκόμη μία σφραγίς, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς τὸν μέγα δοῦκα και πραιτωρα Ἑλλάδος και Πελοποννήσου Εὐμάθιον Φιλοκάλῃν: *Εὐ...θ(ίω) βασιλικ(ῶ) πρῶτο)σπαθ(α)ρ(ίω) π(ι) τοῦ χρυσοτρικλίνου μυστ(ο)γράφω κριτ(ῆ) ἐπὶ τοῦ Ἰπποδρ(ό)μ(ου) Πελοπον(νή)σου και Ἑλλά(δ)δος*. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Mordtmann⁶, ὁ ὁποῖος συνεπλήρωσε: *Εὐ[στα]θίω*. Ἐδέχθη τὴν συμπλήρωσιν ὁ G. Schlumberger⁷, ἀλλ' ὁ Ν. Α. Βέης συνεπλήρωσε *Εὐ[μά]θιω*⁸. Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Ν. Α. Βέη δὲν ἐδέχθη ὁ Α. Bon⁹, ὁ ὁποῖος ταυτίζει αὐτὸν με τὸν ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτη λογοθέτην τῶν σεκρέτων και ἀντικαταστάτην του εἰς τὴν Σύγκλητον τὸ 1204

1. Ἐδημοσιεύθη και ὑπὸ Ν. Α. Βέη, εἰς «Viz. Vrem.» XXI (1914) 229, No 39B. Βλ. Α. Bon, ἔ.ἀ.

2. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «μεγάλου δουκός» ὡς ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου ἐμφανίζεται ἐπὶ Ἀλεξίου Α' μετὰ τὸ 1085. Βλ. E. Stein, Untersuchungen, σ. 56-58. Μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον τὸ 1092, ὅταν ὁ Ἰωάννης Δούκας διοικεῖ τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Τζαχᾶ ὡς μέγας δούξ τοῦ στόλου (Ἀλεξιάς, XI, 10, Leib, III, 42). Πρβλ. L. Brehier, Les institutions, ἔ.ἀ., σ. 140 και 424. Ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ «μεγάλου δουκός» πραγματεύεται ὁ R. Guillaud, Études de titulature et de prosopographie byzantins. Les chefs de la marine byzantine: drongaire de la flotte, grand drongaire de la flotte, duc de la flotte, mégaduc, BZ 44(1951) 212-240, ὅπου, αὐτόθι σ. 224/5, πολλὰ περὶ Εὐμαθίου Φιλοκάλῃ.

3. Οἱ «πραιτωρες τῶν θεμάτων», ὅπως ἐνταῦθα ὁ «πραιτωρ Ἑλλάδος και Πελοποννήσου», εἶναι μᾶλλον διοικηταὶ ἐπαρχιῶν, ὡς οὗτοι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. Α. Η. Μ. Jones, The Later Roman Empire I-III, Oxford 1964, σ. 280 και 282) και ὄχι ἀπλοῖ δικασταί. Βλ. Ν. Oikonomides, Préséance, σ. 344. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 53,3: Οἱ πραιτωρες τῶν θεμάτων (Κλητορολόγιον Uspensky τοῦ 842/3).

4. MM, Acta et diplomata VI, σ. 96: *...τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ μεγάλου δουκός και πραιτωρος, κυροῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλῃ, και ἀθέντου ἡμῶν*. Ἐγγραφον τῆς Πάτμου τοῦ ἔτους 1118 ἐπὶ ἐριδος μεταξὺ ἰδιώτου και κατοίκων χωρίου εἰς τὴν Κρήτην.

5. Α. Bon, Le Péloponnèse, σ. 198, ὁ ὁποῖος διορθώνει εἰς 1118 τὴν χρονολογίαν 1192 τοῦ Α. Mordtmann και τοῦ Ν. Α. Βέη.

6. Εἰς «Revue Archéologique», XXXIV(1877)51.

7. Sigillographie, σ. 188/9, σημ. 4, No 6.

8. «Viz. Vrem.» XXI(1914)230.

9. Le Péloponnèse, σ. 199. Πρβλ. και R. Guillaud, Études de l'histoire administrative de l'empire byzantin: Le stratopédarque et le grand stratopédarque, BZ 46(1953)68. Ὁ ἴδιος παλαιότερον, BZ 44(1951)224, ἐδέχετο τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Ν. Α. Βέη.

ἐπὶ Ἀλεξίου Ε΄ Μούρτζουφλου¹. Δὲν παρατηρήθη ὁμοίως ὅτι εἰς τὴν σφραγίδα τὸ ἐπιθετὸν Φιλοκάλλης δὲν συνοδεύει ὡς συνήθως τὸ ὄνομα Εὐμάθιος καὶ ἡ συμπλήρωσις τοῦ Ν. Α. Βέη οὐδαμοῦ στηρίζεται καὶ ἡ σφραγὶς δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς Εὐμάθιον ἀλλ' εἰς Εὐστάθιον, ἀφοῦ ἡ γνωστὴ σταδιοδρομία τοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη δὲν ἔμπορεῖ νὰ στηρίξη δι' αὐτὸν λειτουργήματα δικαστοῦ (κριτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου).

Ἐν τέλει διὰ τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἡ ἐπιγραφή ἢ χαραγμένη εἰς ἐντοιχισμένον κίονα ἐξαφανισθείσης σήμερον ἐκκλησίας τῆς Κρήτης², τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ἄλλοτε ὁ Σπ. Μαρινᾶτος καὶ ἡ ὁποία ἔχει οὕτω: *Κ(ύρι)ε βωίθι τ(ὸν) δοῦλον σου [Εὐμ]άθιον πρωτοσπα[θά]ριον καὶ στρατιγὸν [Κρ]ίτις³.*

Ὁ Σπ. Ν. Μαρινᾶτος ἰσχυρίσθη ὅτι «διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς κερδίζομεν ἓνα ἔτι τίτλον τῆς πρώτης τοῦ Εὐμαθίου σταδιοδρομίας, τὸν τοῦ στρατηγοῦ Κρήτης. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, περίπου ἢ περίοδος 1090-1100»⁴.

Θέμα Κρήτης, βεβαίως, μαρτυρεῖται κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὑπὸ τῆς σφραγίδος τοῦ Βασιλείου πατρικίου καὶ στρατηγοῦ Κρήτης⁵ καὶ ὑπὸ μοναστηριακῶν ἐγγράφων τῆς Πάτμου⁶. Ὁ R. Guiland ὁμοίως ἀμφιβάλλει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἡμετέρου Εὐμαθίου Φιλοκάλλη, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1093 εἶναι δούξ Κύπρου⁷ καὶ ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ποτὲ τὸν τίτλον τοῦ πρωτοσπαθαρίου, καὶ φρονεῖ ὅτι «ἢ πρόκειται περὶ τοῦ πρωτοσπαθαρίου τοῦ χρυσοτορικλίνου, τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτη⁸ ἢ, ἐὰν πρόκει-

1. Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. VII, σ. 445: *παρέθηκε δὲ αὐτὸν καὶ ὁ πενθερὸς Φιλοκάλλης, ὃν καὶ τῶν σεκρέτων λογοθέτην κατέστησεν*, (Ἀωνόμου Σύνοψις Χρονική). Παραπονεῖται ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Βόνν., σ. 749: *Εἶχε δὲ καὶ συνερίθον σκίασμα ἰσχνὸν παρεπόμενον τὸν κηδεστὴν Φιλοκάλιον, ὃς οὐχ ἑτέρως ἔχων ἐπὶ τοῦ ἄκρον στήσαι τῆς συγκλήτου βατῆρος, ἡμᾶς μὲν ἀπ' οὐδεμιᾶς εὐσχήμονος προφάσεως τοῦ τοῖς σεκρέτοις λογοθετεῖν παραλέλυκεν, ἐκείνον δ' ἀντιπροβέβληκεν*. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι ὁ λογοθέτης τῶν σεκρέτων τοῦ Νικήτα Χωνιάτη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν στρατηγὸν Εὐμάθιον Φιλοκάλλη.

2. Τῆς Madonnina ἢ S. Maria di Piazza ἢ Maria dei Miraculi (κατὰ τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller τοῦ 1667 καὶ τὸν G. Gerola, Monum. Veneti di Creta II, σ. 157), ἀργότερον τζαμίου Ρεῖσοῦλ Κουττάβ Χατζῆ Χουσεῖν Ἐφέντη ἢ συνηθέστερον Ἀραστᾶ.

3. Σπ. Ν. Μαρινᾶτος, Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, τελευταῖος στρατηγὸς τοῦ βυζαντινοῦ θέματος τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ 7(1930)388 κ.έ.

4. Σπ. Ν. Μαρινᾶτος, ἔ.ἀ., σ. 391.

5. Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, Στρατηγὸς Κρήτης, ΕΕΒΣ 6(1929)316-320.

6. Fr. Dölger εἰς BZ 29(1929)433.

7. Ἀλεξιάς, IX, 3, Leib, II, 164. Ἀλεξιάς, XIV, 2, Leib, III, 148.

8. Νικήτα Χωνιάτη, Ἀλέξιος I, Βόνν., σ. 433. Ὁ τίτλος πάντως τοῦ πρωτοσπαθαρίου ἐπιζεῖ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος μὲ τελευταίαν μνείαν τὸ ἔτος 1115. Βλ. Ν. Οἰκονομίδης, Préséance, σ. 297, σημ. 57.

ται πράγματι περί του δουκός Κύπρου Εύμαθίου Φιλοκάλλη, ούτος διετέλεσε στρατηγός Κρήτης πρό του 1092, ἀφοῦ ἀπό του 1092 γνωρίζομεν καλῶς τὴν σταδιοδρομίαν του¹.

Διατί ὅμως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀσυζητητεὶ τὴν συμπλήρωσιν [Εὐ-μ]άθιον τοῦ Σπ. Ν. Μαρινάτου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, ἀφοῦ καὶ ἡ συμπλήρωσις [Εὐστ]άθιον εἶναι δυνατὴ καὶ τὸ ἐπίθετον Φιλοκάλλης δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἐπιγραφὴν καὶ οὐδεμίαν πληροφορία πηγῆς, ἐγγράφου ἢ σφραγίδος ὑπάρχει, ὅτι ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης διετέλεσεν πρό του 1092 στρατηγός Κρήτης; Τὸ ἀσφαλέστερον θὰ ἦτο νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περί τινος Εὐσταθίου, ἀγνώστου ἐπωνύμου, καὶ ὄχι περί τοῦ ἡμετέρου στρατηγοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη.

4. Εὐμάθιος Φιλοκάλλης (ἐπαρχος, τέλος 12ου αἰῶνος).
Μαρτυρία: Εἰς διασωθεῖσαν σφραγίδα του² τιτλοφορεῖται: πανσέβαστος, ἀκόλουθος³ καὶ ἐπαρχος⁴.

Τὸ 1189 καὶ 1190 ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου (1185-1195) εἰς πρεσβείαν πρὸς τὸν Φρειδερίκον Β΄ Βαρβαρόσσαν εἰς Ἀδριανούπολιν μετὰ τὸν τίτλον τοῦ πανσεβάστου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀκολουθούτου μαζί μετὰ τὸν Jacobus Pisanus διὰ τὴν σύναψιν συνθήκης⁵. Τέλος τοῦ 1196 ἢ ἀρχὰς τοῦ 1197 ἀποστέλλεται ὡς ἐπαρχος Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Γ΄ Ἀγγέλου (1195-1203) εἰς τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας πρὸς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα Ἐρρίκον ΣΤ΄, ἀπαιτήσαντα τελεσιγραφικῶς ἐνίσχυσιν τῆς

1. R. Guiland, *Le stratoréarque*, ἔ.α., σ. 68. Πῶς ὅμως δὲν παρετήρησεν ὁ Guiland ὅτι ὁ [...]άθιος πρωτοσπαθάριος τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Κρήτης ἔμπορεῖ κάλλιστα νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Εὐ...θ(ιον) βασιλικὸν πρωτοσπαθάριον τῆς σφραγίδος τοῦ Mordtmann;

2. V. Laurent, *Les sceaux byzantins du medailler Vatican*, Cité de Vatican 1962, σ. 55-56. Δυστυχῶς δὲν ἔμπορέσαμε νὰ τὸ συμβουλευθῶμε.

3. Κατώτερος βαθμοφόρος τοῦ στρατοῦ ἔχων τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ξένων, τῶν ὑπηρετούντων ἐντὸς τῶν Ἀριθμῶν (στρατιωτικῶν σωμάτων ἀποτελουμένων ἐκ ξένων μισθοφόρων). Βλ. Ν. Οἰκονομιδῆς, *Préséance*, σ. 331.

4. Ὁ «ἐπαρχος» τῆς πόλεως (παλαιότερον *praefectus urbis*) εἶναι ὁ ἀνώτατος διοικητικὸς καὶ δικαστικὸς κρατικὸς ὑπάλληλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἄλλης μεγαλοπόλεως, μετὰ πλείστας πολιτικὰς, δικαστικὰς καὶ ἀστυνομικὰς ἀρμοδιότητας. Βλ. Ν. Οἰκονομιδῆς, *Préséance*, σ. 219/20, ἐνθα βιβλιογραφία εἰς σημ. 188. Ἰδιαιτέρως μετὰ τὸν «ἐπαρχον» Κωνσταντινουπόλεως ἠσχολήθη ὁ F. Uspenskiĭ, *Konstantinopolskij Eparch*, «Izvestija Russ. Arch. Inst. Konst.» 4/2(1899) 79-104.

5. Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*. Mon. germ. hist. scriptores 5, Berlin 1928, σ. 60, 24-25: *Pansevasto acholiſtho domno Eumathio Philocali*. Fr. Dölger, *Regesten No 1600, 1602 καὶ 1603*. Πρβλ. R. Guiland, *Études de l'histoire administrative de l'empire byzantin*. Les logothètes, REB 29(1971) 5-115, σ. 84: *Philokalios ou Philocales, Eumathios*.

Σταυροφορίας του ὑπὸ μορφὴν ἐτησίου φόρου 50 κεντηναρίων χρυσοῦ (5.000 λιβρῶν), διὰ τὴν διαπραγματευθῆ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ὑπερόγκου διὰ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους ποσοῦ τούτου. Ὁ Εὐμάθιος, πᾶμπλουτος ὢν, ἀναλαμβάνει τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἰδίῳις ἐξόδοις, ὅθεν καὶ ἐπετρέπη εἰς αὐτὸν ἀντὶ τούτου νὰ ταξιδεύσῃ τῇ αἰτήσῃ του μετὰ τὰ διάσημα τοῦ ἐπάρχου τῆς Πόλεως, καὶ ἐπιτυγχάνει μείωσιν τοῦ ποσοῦ εἰς 16 κεντηνάρια χρυσοῦ (1.600 λίβρες). Διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ καὶ πάλιν δυσβαστάκτου ποσοῦ τούτου ἐπεβλήθη εἰδικὸς φόρος, τὸ Ἀλαμανικόν, κατεσχέθησαν θησαυροὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠπειλείτο ἐπανάστασις, ἀλλ' εὐτυχῶς τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1197 ἀπέθανεν εἰς τὴν Μεσσήνην ὁ Ἑρρῖκος ΣΤ' πρὸ τῆς ἐκκινήσεως τῆς Σταυροφορίας του¹. Κατὰ τὸν R. Guiland² ὠνομάσθη, λίαν πιθανῶς, λογοθέτης τῶν σεκρέτων³ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Ε' Μούρτζουφλου τὸ 1204 εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Νικήτα Χωνιάτη, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησεν καὶ εἰς τὴν Σύγκλητον⁴.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ Φιλοκάλληδες, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν μέχρι τοῦ 1204, διότι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν φραγκοκρατίαν ἐσκόρπισαν καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων, εἰς τὴν Δύσιν ἢ ἄλλαχοῦ καὶ ἐξαφανίζονται.

Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνας Μανουὴλ καὶ ἓνας Μιχαὴλ Φιλοκάλλης κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ δύο Εὐμάθιοι Φιλοκάλληδες, ἓνας εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἓνας εἰς τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος. Ποῖος ἐξ αὐτῶν παρουσιάζει περισσοτέρας πιθανότητας νὰ εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην; Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὁ τελευταῖος ἐξ αὐτῶν, ὁ ἐπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, ὁ μαρτυρούμενος μέχρι τοῦ 1197. Τοῦτο, διότι α) εἶναι πᾶμπλουτος καὶ τὰ πλοῦτη του τοῦ ἐπιτρέπουν τὴν πολυέξοδον ἀνέγερσιν ἰδίας μονῆς καὶ β) ἡ ἀποστολὴ του εἰς Σικελίαν τὸ 1197

1. Νικήτα Χωνιάτη, Ἀλέξιος Ι, 80. Βόνν. σ. 630, 17 κ.ε. *πρέσβυν εἰς τὸν ἔθνα πέπομφε τὸν Φιλοκάλην Εὐμάθιον, ἐπαρχον ὄντα τῆς πόλεως. Οὗτος δὲ πλοῦτος ὑπὲρ τοὺς τότε κομῶν ἐκόντως ὑπέδν τὸν προεσβεντήν. ἀμέλει καὶ δεῖται τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν ἐπαρχικῶν παρασήμων ἐνδοθῆναι οἱ διαπροεσβενέσθαι.* Πρβλ. Fr. Dölger, Regesten No 1638. — L. B r e h i e r, Vie et mort de Byzance, Paris 1949, σ. 361/2. (L'évolution de l'humanité No 32: Le Monde Byzantin). — R. G u i l l a n d, Études de titulature et de prosopographie byzantines, BZ 44(1951) 225, σημ. 7 (Festschrift Fr. Dölger). — V. L a u r e n t, Les sceaux byzantins du medailler Vatican, Cité de Vatican 1962, σ. 55-56.

2. Les logothètes, REB 29(1971)84.

3. «Λογοθέται» ἀντὶ «χαρτουλάριοι» ὠνομάζοντο πολλάκις οἱ προϊστάμενοι τῶν γραφείων πολιτικῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν. Βλ. Ν. Οἰκονομίδης, Préséance, σ. 310 καὶ σημ. 126, ὅπου παλαιότερα βιβλιογραφία.

4. Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. VII, σ. 445 — Νικήτας Χωνιάτης, Βόνν. σ. 749. Βλ. ἐνταῦθα σ. 333, σημ. 1.

τὸν ἔφερε, λίαν πιθανῶς, εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Οὕτω θὰ ἐδικαιούτο ἡ Ἄννα Τσιτουρίδου εἰς τοὺς, ἀτεκμηριώτους βεβαίως, ἰσχυρισμούς της, α) ὅτι αὐτὸς ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης τοῦ 1197 εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ β) ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη τὸ 1202, πρὸ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεώς της ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Σάββα τῶν Σέρβων, ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής.

Ἐπὶ τούτοις ὅμως μερικὰ σκληρὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπουν τὴν εὐκόλως ἀποδοχὴν τῶν ἀπόψεων τῆς Ἄννας Τσιτουρίδου. Οὕτω: α) Διατί αὐτὸς ὁ ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ ἑπαρχὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, ἐπροτίμησε τὴν Θεσσαλονίκην διὰ νὰ ἀνεγείρῃ τὴν ἰδιόκτητον μονὴν του καὶ ὄχι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ ἀνώτερον καὶ οἰκείον εἰς αὐτὸν κοινωνικὸν περιβάλλον αὐτῆς; β) Δεδομένου ὅτι ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης ἀνήγειρε τὴν μονὴν του, διὰ νὰ μονάσῃ εἰς αὐτήν, ὅπως ὅλοι οἱ ἰδρυταὶ ἰδιωτικῶν μονῶν, πότε ἐπρόφθασε νὰ ζήσῃ εἰς αὐτήν καὶ νὰ στερεωθῇ ἡ ὄνομασία τῆς μονῆς ὡς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἐὰν αὐτὴ τὸ 1202 ἀκόμη ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής κατὰ τὴν Ἄ. Τσιτουρίδου; γ) Ἐὰν ἡ Μονὴ τὸ 1202, ὅταν τὴν ἐπεσκέφθη ὁ Ἅγιος Σάββας, ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής, ποῦ εὐρίσκετο ὁ ἰδρυτὴς της; δ) Δεδομένου ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μονάζοντος εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἁγίου Σάββα διὰ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ ἐπανειλημμένη παραμονὴ του εἰς αὐτήν καὶ αἱ δωρεαὶ του πρὸς αὐτήν ἤμποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν τὸ πιθανώτερον ἐκ μιᾶς ἐξαρτήσεως τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη ἐκ τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, πότε ἐπρόφθασεν ἡ νεόδμητος τὸ 1202 Μονὴ Φιλοκάλλη νὰ γίνῃ προηγουμένως οἰονεὶ μετόχιον τῆς Μονῆς Χελανδαρίου διὰ νὰ ἐνδιαφερθῇ ὁ Ἅγιος Σάββας δι' αὐτήν καὶ πῶς ἐγένετο τοῦτο;

Ἐχομεν λοιπὸν τὴν γνώμην μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου ὅτι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ἰδρύθη ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ἀπὸ ἑνὸς Φιλοκάλλην τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του. Μᾶλλον ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερον του γραμματέα, τὸν ἐπὶ τοῦ κανικλείου Μανουήλ, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὄνομαστί, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Ἀλεξιάς, ΙΧ, V, 2, Ἔκδ. Β. Leib, τ. II, σ. 170), παρὰ ἀπὸ τὸν νομικὸν του σύμβουλον τὸν μυστικὸν Μιχαήλ. Οὗτοι πρέπει νὰ ἠκολούθουν τὸν Ἀλέξιον Α' εἰς τὰς ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Νορμαννῶν τοῦ Ροβέρτου Γυϊσκάρδου εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ παρέμεινον ἐπανειλημμένως, τόσον κατὰ τὸν πρῶτον Νορμαννικὸν πόλεμον τοῦ 1081/2, ὅσον καὶ κατὰ τὸν δεῦτερον τοῦ 1105-1108, εἰς τὴν βάσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν πολέμων αὐτῶν, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸν Σεπτέμβριον μάλιστα τοῦ 1105 ὁ Ἀλέξιος Α' εὐρίσκεται εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τῆς αὐτοκρατείας καὶ παραμένει εἰς τὴν πόλιν ταύτην καθ' ὅ-

λον τὸ 1106 (Ἀλεξιάς ΧΠ, 4), ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου» Μανουὴλ Φιλοκάλλη διὰ τὴν ἐρυθρὰν ὑπογραφὴν τῶν ἀπαραιτήτων αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων. Δὲν μαρτυρεῖται βεβαίως, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ὁ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου» Μανουὴλ Φιλοκάλλης μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου Νορμαννικοῦ πολέμου τὸ 1108 ἀποσυρθεὶς λόγῳ ἡλικίας ἢ τραύματος, νὰ παρέμεινεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἵδρυσεν κατὰ βυζαντινὴν συνήθειαν ἰδιωτικὴν μονὴν διὰ τὴν ἡσυχάσῃ, τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη.

Ἔχομεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι ἡ Μονή, ὀνομαζομένη πλέον τοῦ Φιλοκάλλη ὑπέστη καταστροφὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν τὸ 1185, ὅτι ἐρειπωθεῖσα περιῆλθεν ἄγνωστον πῶς ὡς μετόχιον εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου καὶ ὅτι πρὸ τοῦ 1202 ὁ μονάζων εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου πλούσιος Σέρβος βασιλόπαις Σάββας Νιεμάνια ἀνέλαβεν ἰδίους ἐξόδους τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ δις παρέμεινεν εἰς αὐτὸ καὶ ἔκαμεν πρὸς αὐτὸ δωρεάς.

Δὲν ἐλύσαμεν βεβαίως ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἀλλὰ τοῦλάχιστον προσπαθήσαμε νὰ εὐρωμεν τὴν πιθανωτέραν λύσιν καὶ ἡ προσπάθειά μας ἀφ' ἑνὸς ἐξεκαθάρισε τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὰ ὀλιγώτερον πιθανὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου συνέβαλεν εἰς τὴν καλυτέραν γνώσιν τῆς βυζαντινῆς οικογενείας τῶν Φιλοκάλληδων, μέλος τῆς ὁποίας ἵδρυσεν τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη.

Ποῦ πιθανῶς ἔκειτο ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη

Οἱ παλαιότεροι ἐρευνηταὶ δὲν ἐπέτυχον νὰ ἐντοπίσουν τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ νεώτεροι παρητήθησαν τούτου, διότι τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι ὀλίγα καὶ συγκεχυμένα. Ταῦτα κυρίως προέρχονται ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴν δραστηριότητα τοῦ Σέρβου κράλη Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὁ Σέρβος κράλης Στέφανος Οὐρῶς Β' Μιλούτιν (1282-1321) μετὰ τὰς ἐπιδρομάς του ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἐπέτυχε αὐτοκρατορικὸν συνοικέσιον μετὰ τὴν ἀνήλικον κόρην τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Σιμωνίδα τὸ 1300 καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1303-1317 διετήρει στενὰς σχέσεις μετὰ τὴν διαμένουσαν εἰς Θεσσαλονίκην πενθερὰν του αὐτοκράτειραν Εἰρήνην. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὴν πλουσιοπάροχον προστασίαν του πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον καὶ ἀνέπτυξε καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης οἰκοδομικὴν δραστηριότητα.

Περὶ τῆς δραστηριότητός του αὐτῆς μᾶς πληροφορεῖ ὁ σύγχρονός του

καὶ βιογράφος τοῦ ἀρχιεπίσκοπος Ντανίλο¹ λέγων: «Καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀνήγειρε αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα καὶ ἴδρυσε ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ Νικολάου καὶ ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Γεωργίου. Τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ [ἁγίου μας Κυρίου] κύρ Σάββα [γενομένης] εἰς αὐτὸν τὸν χῶρον, ἀνενέωσε καὶ διεκόσμησε αὐτόν, ἐπειδὴ οὗτος ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἐρειπωθῆ. Ὁ ἴδιος ἐπανέκτισεν αὐτὸν ἐκ θεμελίων μεγαλύτερον τοῦ προηγουμένου καὶ ἴδρυσε πολλὰ ὠραῖα ἐνδαιτήματα. Καὶ ἐφωδίασε τὸν χῶρον τοῦτον μὲ πολλὰ καὶ ποικίλα χρειώδη τόσον τελείως, οὕτως εἶπεῖν, ὥστε ὅλοι οἱ ζῶντες εἰς αὐτὸν νὰ ἱκανοποιοῦν οἰασδήποτε ἀνάγκας των. Ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν πολὺν ἀπὸ τὸν ἀμέτρητον χρυσὸν του, οὕτως ὥστε ἀκόμη καὶ σήμερον οὐδενὸς στερεῖται αὐτὸς ὁ τόπος, καὶ ἀπέκτησε καὶ ἐδώρησε (εἰς αὐτόν) πολλὰ χωρία καὶ μετόχια»².

Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ντανίλο ὁ Ο. Tafraли ἐθεώρησε τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μιλούτιν ὡς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη³ καὶ συνεφώνησε πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ Α. Ξυγγόπουλος⁴. Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη ὅμως ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Σωτήρα Χριστὸν Παντοκράτορα⁵ καὶ ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μιλού-

1. Arcchiepiskop Danilo i Drugi, Zivoti Kraljeva i archiepiskopa srpskih. Ed. Dj. Daničić, Zagreb 1866, σ. 136. Νεώτερα ἔκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ L. Mirković, Beograd 1935, σ. 102.

2. Μεταφράζομεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ χωρίου τοῦ Ντανίλο ὑπὸ τοῦ P. Magdalino, Some Additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries in Thessalonica, REB 35(1977)283, διότι τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ντανίλο, τὸ ὁποῖον παραθέτει ἡ Ἄ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στῆ Θεσσαλονίκη. Συμβολὴ στῆ μελέτη τῆς Παλαιολόγειας ζωγραφικῆς κατὰ τὸν πρώϊμο 14ο αἰῶνα. (Διδακτορικὴ Διατριβή). (Ἀριστοτελεῖον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Παράρτημα, ἀρ. 20), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 10, εἶναι πολὺ μικρότερον.

3. O. Tafraли, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919 σ. 309 κ.έ., ἀκολουθήσας τὸν S. Stanojević.

4. A. Xynopoulos, L'église de Saint Nicolas Orphanos et les constructions du Kral Miloutin à Thessalonique, «Balkan Studies» 6, 1 (1965) 181, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ὡς καθολικὸν μονῆς καὶ δέχεται τὴν ὑπὸ τοῦ Ο. Tafraли, ἔ.α., σ. 310, υἱοθετηθεῖσαν γνώμην τοῦ παλαιοῦ S. Stanojević, ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ἦτο ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη.

5. R. Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 418. (Institut Français d'Études Byzantines). — P. Magdalino, Some Additions κ.λ., σ. 284 — Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 5 καὶ σημ. 27, 28, 29. — Ἄ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10, σημ. 47, 48, 49. Μαρτυρία: α) Ἐγγραφοὶ πατριάρχου Ἡσαΐα τοῦ 1325 (MM, Acta et diplomata, I, 141, No 64), β) Ἐγκώμιον Νικοδήμου (Μ. Γεδεών, Ἀρχ. Ἐκκλ. Ἰστ., σ. 175) καὶ γ) ἔγγραφοὶ τοῦ πατριάρχου Ματθαίου τοῦ 1401 (MM, Acta et diplomata, II, 524, No 662).

τιν (1282-1321), ἀφοῦ μαρτυρεῖται ἐν λειτουργίᾳ τὸ 1305¹, ὡς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ (1282-1328) μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου². Ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μιλοῦτιν νὰ ἦτο τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη καὶ ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς τῶν παλαιότερων ἔχει ἀποτύχει. Κατόπιν τούτων δὲν πρέπει νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὸν Ντανίλο πληροφορίας περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, διὰ τὴν ὁποῖαν οὐδὲν ἐχρειάσθη νὰ πράξῃ ὁ Μιλοῦτιν. Ἄς εἶδωμεν ὁμῶς τὰς ἄλλας αὐτοῦ πληροφορίας.

Ὁ Ντανίλο δὲν ὀνομάζει τὸν «χωρὸν», εἰς τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ πρώτη χειροτονία τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τὸν ὁποῖον, ὅπως λέγει, ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλοῦτιν³. Διευτῶθη ἡ ἄποψις, ὅτι ὅσα λέγει ὁ Ντανίλο διὰ τὸν «χωρὸν» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὸν ἀμέσως προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερθέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μιλοῦτιν⁴. Ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου ὁμῶς παρετήρησεν ὀρθῶς, ὅτι «τὸ χωρὸν τῆς χειροτονίας τοῦ ἁγίου Σάββα δὲν τὸν συνδέει (λοιπὸν) ὁ Danilo μὲ τοὺς δύο ναοὺς ποὺ προανέφερε»⁵. Ἄλλο κτίσμα εἶναι λοιπὸν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἄλλο ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἄλλο ὁ «χωρὸς», εἰς τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ πρώτη χειροτονία τοῦ Ἁγίου Σάββα.

Ὁ «χωρὸς» ὁμῶς τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα εἶναι γνωστός. Εἶναι ἡ Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης. Τὸ λέγει ὁ Δομεντιανός⁶. Ἡ χειροτονία ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Μεσοποταμίτου, παρισταμένων τῶν ἐπισκόπων Ἀρδαμερίου Δημητρίου, Ἰερισσοῦ Νικολάου καὶ Κασσανδρείας Μιχαήλ⁷, τῶν ὁποίων αἱ ἐπισκοπαὶ

1. Βλ. προηγουμένως σ. 323, σημ. 5: Ἐπιστολὴν πατριάρχου Ἀθανασίου Α΄ τοῦ 1305.

2. Βλ. προηγουμένως σ. 324 σημ. 3 καὶ 4: Ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β΄, (1282-1328).

3. Βλ. ἀνωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Ντανίλο εἰς σ. 338 καὶ σημ. 1.

4. Παρομοία εἶναι περὶ τούτου καὶ ἡ πρώτη γνώμη τοῦ P. M a g d a l i n o, ὁ ὁποῖος λέγει, διορθῶν βεβαίως τὸν παλαιότερον ἐσφαλμένον ταυτισμὸν μὲ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη, Some Additions κ.λ., σ. 283: «it seems, though it is not absolutely certain, that the “place” of Sava’s first ordination refers to Saint George’s and not some other church. Χυngoroulos’s proposed identification with the Philokales monastery is inadmissible». (Διὰ τοὺς ἀναφερθέντας λόγους).

5. ἜΑ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10.

6. Ἐκδ. Daničić, 1865, σ. 191 — ἔκδ. μετάφρ. Μιρονιόβιτς, 1935, σ. 90.

7. P. L e m e r l e - A. G u i l l o u - N. S v o r o n o s, Actes de Lavra, I, Premier partie. Texte, Paris 1970, σ. 231, ὅπου σχόλια εἰς παλαιὸν ἀντίγραφον ἀπωλεσθέντος ἐγγράφου τῆς Λαύρας τοῦ 1081, επικυρούμενον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου Δημητρίου. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου Δημητρίου (τέλη 12ου - ἀρχαὶ 13ου αἰῶνος) βλ. τελευταίως Ἀποστ. Ἀθ. Γλαβίνα, Ἀρχιερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου, «Μακεδονικά» 20(1980) 11. Βλ. καὶ Μ. Ζιβγίνοβιτς, Ἐπισκέψεις καὶ παραμονὲς τοῦ Ἁγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονίκη, «Actes du XVe Congrès International d’Études Byzantines», Athènes-Septembre 1976. IV (Histoire), Athènes 1980, σ. 443.

υπήγοντο εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Θεσσαλονίκης. Ὁ Ντανίλο θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ταῦτα. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγει περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ «χώρου» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα ὑπὸ τοῦ Μιλοῦτιν; Συμβαίνει ἴσως κάτι ἄλλο. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις περὶ τούτου, ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις:

Ἐκ τῆς ἐγγραφῆς τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου τοῦ ἔτους 1309 εἶναι γνωστὸν καὶ ἄλλο κτίσμα τοῦ Μιλοῦτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει καὶ σχολιάζει, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ὁ P. Magdalino. Εἰς τὸ ἐγγραφον αὐτὸ ἰδιώ-
ται πωλοῦν τρία οἰκήματά των «...πρὸς τὴν σεβασμίαν μεγάλην μονὴν τῆς ὑπεράγνου ἡμῶν Θεομήτορος τοῦ περιποθήτου γαμβροῦ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως τοῦ πανυψηλοτάτου κράλη καὶ οὕτω τὴν Ἱερουσαλήμ ἐπικεκλημένην»¹. Βασιλεὺς εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328) καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ Κράλης εἶναι ὁ Μιλοῦτιν (ἀπὸ τὴν ἀνήλικον κόρη-
ν του Σιμωνίδα τὸ 1300), ἡ δὲ μονὴ αὐτοῦ Ἱερουσαλήμ εὐρίσκεται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦτο, διότι α) εἰς τὸ ἴδιον ἐγγραφον λέγεται διὰ τὰ γειτο-
νεύοντα πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ πωλούμενα διὰ τοῦ ἐγ-
γράφου οἰκήματα, στ. 24/5: «τέλει ἐτησίῳ ὑποκείμενα ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μη-
τροπόλει Θεσσαλονίκης», καὶ β) εἰς ἄλλο ἐγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδα-
ρίου ἢ Μονῆ τὸ 1335 ἀγοράζει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὴν γειτονίαν
τοῦ Ἁγίου Παραμόνου οἰκόπεδον συνορευὸν μεταξὺ ἄλλων πρὸς βορρᾶν
πρὸς ἰδιοκτησίας τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου ὀνομαζομένης τῆς Ἁγίας Ἱε-
ρουσαλήμ².

1. L. Petit-B. Korablev, Actes de Chilandar, σ. 54, No 25, στ. 12-15. (Actes de l'Athos V. Βυζαντινὰ Χρονικά. Παράρτημα ΙΖ' τόμου. Πετρούπολις 1911).

2. Actes de Chilandar, σ. 261, No 125 (25 Φεβρ. 1335): Ἡ Ξενία καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς πωλοῦν εἰς τὴν Μονὴν Χιλανδαρίου οἰκόπεδον εἰς Θεσσαλονίκην ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ ἁγίου Παραμόνου διακείμενον, πλησίον δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς... τὰ δὲ πρὸς ἄρκτον ἀρχῆθεν αὐτῇ διαφέρουσι, τῆς ἁγίας Ἱερουσαλήμ ὀνομαζόμενα. Ἡ Μονὴ λοιπὸν Χιλανδαρίου εἶχεν ἀποκτήσει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιλοῦτιν τὸ 1321 τὸ κτίσμα αὐτοῦ, τὴν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰ κτήματα αὐτῆς. Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ συγχέηται ἡ Ἁγία Ἱερουσα-
λήμ τοῦ Μιλοῦτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς τὸ Μετόχιον Ἁγία Ἱερουσαλήμ τῆς Μο-
νῆς Ἰβήρων εἰς τὴν Ἑρμῆλειαν τῆς Χαλκιδικῆς. Βλ. Fr. D o l g e r, Aus den Schatzkam-
mern des Heiligen Berges, σ. 45, No 9, στ. 38: ...εἰς τὰς Ἑρμηλείας μετόχιον τῆς Ἁγίας
Ἱερουσαλήμ μεθ' ὧν ἔχει ἀμπελίων καὶ τῆς γῆς. (Χρυσόβουλλον Ἰωάννου Ε' Παλαιο-
λόγου διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων τῆς 25ης Αὐγούστου 1357). Καὶ αὐτόθι, σ. 108, No 37,
στ. 79/80: ...τὸ περὶ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ (εἰς τὰ περὶχωρα δη-
λαδῆ τῆς Θεσσαλονίκης)». (Πατριαρχικὸν ἀντίγραφον χρυσοβούλλου τοῦ συναυτοκρά-
τορος Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγου τοῦ Αὐγούστου 1310 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων). Περὶ τῆς
γειτονίας τοῦ Ἁγίου Παραμόνου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην βλ. R. J a n i n, Les églises et
les monastères, σ. 363 καὶ 404. Περὶ τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ αὐτόθι, σ. 386, ὅπου συγχέε-
ται αὐτὴ πρὸς ἐκείνην εἰς τὴν Χαλκιδικήν.

Δεδομένου ὅτι ὁ Ντανίλο ἀπαριθμεῖ τὰ ἰδρύματα τοῦ Μιλούτιν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι παράδοξον ὅτι οὗτος δὲν ἀναφέρει τὴν μεγάλην μονὴν αὐτοῦ τῆς Θεοτόκου τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ. Διὰ τοῦτο ἴσως ὁ P. Magdalino εἰς δευτέραν γνώμην του φρονεῖ ὅτι εἰς τὸν μὴ ὀνομαζόμενον «χωρὸν» ἤμπορεῖ νὰ πρόκειται περὶ τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ¹. Ἐπὶ πλέον ὁ P. Magdalino κάμνει τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἀφοῦ οὐδὲν ἐγγραφὸν τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου πρὸ τοῦ 1322 ἀναφέρει κτήματα τῆς Μονῆς ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ μαρτυρούμενα τὸ 1335 κτήματα αὐτῆς εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ δεικνύουν ὅτι ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ ἢ κτήματα αὐτῆς περιῆλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιλούτιν τὸ 1321 εἰς τὴν Μονὴν Χιλανδαρίου καὶ ἡ ὀνομασία Ἁγία Ἱερουσαλήμ δὲν ἤργησε νὰ λησμονηθῇ².

Κατὰ τὸν P. Mijović ὁ Μιλούτιν ἀνανεώνει κτίσματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τοὺς Νιμανίδας³, καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ ἔχει τὸ ὄνομά της, λίαν πιθανῶς, χάρις εἰς τὰ δύο ταξίδια τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ κατοπιν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Μιλούτιν πρὸς τὸν Πανάγιον αὐτῆς Τάφον⁴. Τοῦτο ἐξηγεῖ ἴσως τὴν ὀνομασίαν της, ἀλλὰ δὲν βοθεῖ νὰ εὐρεθῇ ὁ τόπος τῆς ἰδρύσεώς της.

1. P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284: «If Danilo's text should be understood to mean that the church was other than that of Saint George, it could conceivably be identified with Milutin's monastery of the Holy Jerusalem which in 1309 possessed houses in the quarter of Saint Paramonos; unfortunately not enough is known about the foundation». Ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ βεβαίως μαρτυρεῖται τὸ 1309 (Act. Chil. No 25, στ. 12-15) καὶ τὰ κτήματά της τὸ 1335 (Act. Chil. No 125, σ. 261) καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε.

2. P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284, σημ. 38: «This suggests that the monastery of the Holy Jerusalem had become forgotten in Thessalonica and that its properties had passed into the possession of Chilandar. The first indication that the athonite monastery owned houses in the vicinity is in a deed of November 1322 (Act. Chil. No 84, σ. 178, στ. 6 κ.έ., 9 Νοεμβρ. 1322). Since none of the imperial chrysobulls in the archiv previous to this date allude to any urban properties other than a metochion of Saint George and one or two vineyards, it is possible that the Jerusalem monastery or some of its properties were transferred to Chilandar at the death of Milutin in 1321». Πράγματι, τὸ μόνον παλαιότερον τοῦ 1322 κτῆμα τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν εἶναι Μετόχιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀναφερόμενον εἰς ἐγγραφὸν τοῦ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Ἰανουαρίου 1299. Βλ. Fr. Dölger, *Regesten*, No 2215 - Act. Chil. 13, 71 - R. Janin, *Les églises* κ.λ., σ. 362, σημ. 4.

3. P. Mijović, *Slikarstvo Milutinovih Majstora u Solunu*. Ἐφημ. «Politica» Βελιγραδίου, φύλλ. 28/2/65 - Τοῦ αὐτοῦ, *O gradjevinama kralja Milutina u Solunu*, «Stariinar», N. S. XVIII, 1967 (1968)833 κ.έ. Πρβλ. A. Xynopoulos, *L'église de Saint Nikolaos Orphanos* κ.λ., ἔ.ά., σ. 182.

4. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸν P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284, σημ. 37.

Ἡ δευτέρα αὐτῆ γνώμη τοῦ P. Magdalino δημιουργεῖ καὶ αὐτὴ προβλήματα. Ἐὰν ὁ «χῶρος» τοῦ Ντανίλο, τὸν ὁποῖον αὐτὸς λέγει ὅτι ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλούτιν, εἶναι τυχὸν κατὰ τὸν P. Magdalino ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ, τότε διατὶ δὲν τὴν ὀνομάζει ὁ Ντανίλο, ἔστω καὶ ὡς Μονὴν τῆς Θεοτόκου, ἔὰν εἰς τὴν ἐποχὴν του ἔχει λησμονηθῆ τὸ ὄνομα Ἁγία Ἱερουσαλήμ, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπαριθμεῖ κτίσματα τοῦ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ μαρτυρεῖται δι' ἡμᾶς τὸ 1309 ὡς κτίσμα τοῦ Μιλούτιν; Ἐπειτα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ ὁ Ντανίλο τὸ μὴ ὀνομαζόμενον κτίσμα τοῦ Μιλούτιν εἰς τὸν «χῶρον» αὐτὸν ὡς χῶρον τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα, ἀφοῦ αὐτὴ ἐγίνε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου του Δομεντιανοῦ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι βεβαίως κτίσμα τοῦ Μιλούτιν; Ὁ Ντανίλο φαίνεται ὅτι κάμνει κάποιον λάθος. Ἐὰν ἐννοῆ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τότε αὐτὴν ποτὲ δὲν τὴν ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλούτιν καὶ δὲν εἶναι κτίσμα τοῦ Μιλούτιν. Ἐὰν ἐννοῆ τὴν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ ἢ οἰονδήποτε ἄλλο κτίσμα, τότε αὐτὸ δὲν εἶναι ὁ χῶρος τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα. Τί συμβαίνει; Πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς ὑποθέσεις:

Ἐὰν δεχθῶμεν μετὰ τοῦ P. Magdalino¹ ὅτι εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Ντανίλο πρόκειται περὶ τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ—ἡ ὁποία δὲν ὀνομάζεται, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ντανίλο ὡς μετόχιον πλέον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου εἶχε χάσει τὴν ὀνομασίαν Ἁγία Ἱερουσαλήμ— τότε, διὰ νὰ ἐξηγηθῆ τὸ λάθος τοῦ Ντανίλο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει αὐτὴν ὡς τὸν «χῶρον» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία, ὁ πραγματικὸς «χῶρος» τῆς χειροτονίας, καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ, ὁ φερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ὡς «χῶρος» τῆς χειροτονίας, ἦσαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πλησιόχωροι, ὅποτε εὐκόλος ἦτο ἡ σύγχυσις αὐτῶν διὰ τὸν γράφοντα μετὰ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη ἀπὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα Ντανίλο.

Πράγματι, νοτιώτερον τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὄχι εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς εὐρίσκεται σήμερον ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὴν θέσιν καέντος κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1890 ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὴν ἱστορίαν τῶν κτισμάτων τῆς θέσεως αὐτῆς ἠρεῦνησεν εἰς ὠραίαν μελέτην τῆς ἡ Θάλεια Σ. Μαντοπούλου². Ἡ συγγραφεὺς κατέληξεν εἰς τὰ ἐξῆς τελικὰ συμπεράσματα: α) Ὑπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου τῶν χρόνων τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328)—ἐπομένως, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ τῶν χρόνων τοῦ Μιλούτιν (1282-

1. Βλ. ἐνταῦθα σ. 341, σμ. 1.

2. Θάλεια Σ. Μαντοπούλου, Ὁ παραθαλάσσιος ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη, «Μακεδονικά» 20(1980) 175-191.

1321). β) Ἡ βασιλική αὕτη παλαιωθείσα ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐπιδιωρθώθη τὸ 1699 κατὰ διασωθεῖσαν ἐπιγραφὴν τῆς. γ) Συμφώνως πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν ἔγγραφον τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν τῆς ἀδείας ἐπισκευῆς τῆς, αὕτη, χαρακτηριζομένη εἰς αὐτὸ ὡς παλαιοτάτη καὶ ἀπὸ τῆς Κατακτῆσεως (1430) εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν, δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἀλλάξη καὶ δὲν πρέπει νὰ ἠλλαξε διὰ τῆς ἐπισκευῆς οὔτε σχῆμα οὔτε διαστάσεις. Ἦτο λοιπὸν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1890 τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλική. δ) Ὅταν τὸ 1491 ἡ μεγάλη βασιλική τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς πόλεως ἐγένετο τουρκικὸν τέμενος, οἱ Θεσσαλονικεῖς μετέτρεψαν τὴν βασιλικὴν αὐτὴν τῆς Θεοτόκου εἰς ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου ἐλατρεύετο ὁ Ἅγιος μετὰ τῆς Θεοτόκου. ε) Ὅταν τὸ 1590 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐγένετο τζαμί ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως, ἡ Ροτόντα, ὁ λεγόμενος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, οἱ Θεσσαλονικεῖς ἔκαμον μητρόπολιν τῶν τῆν βασιλικὴν αὐτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Θεοτόκου, τὴν ὁποίαν παλαιωθείσαν ἐπεσκεύασαν, ὡς εἶδομεν, μετ' ἀδειαν τῶν Τούρκων τὸ 1699 καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς ὁποίας, καίσης κατὰ τὴν πυρκαϊᾶν τοῦ 1890, ἴσταται σήμερον ἀπὸ τοῦ 1914 ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως, ὀνομασθεὶς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐκ τῶν φυλασσομένων εἰς αὐτὸν ὑπολοίπων τοῦ σκηνώματός του.

Βεβαίως δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐξακριβωθῇ σήμερον ποῦ εὕρισκετο ἀκριβῶς ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀποδεικτικά, ἀλλ' ἴσως μόνον ἐνδείξεις. Εἰς τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω ἔγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου τοῦ 1335 ἡ Μονὴ ἀγοράζει οἰκόπεδον, εὕρισκόμενον εἰς Θεσσαλονικὴν «ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Ἁγίου Παραμόνου» καὶ συνορευθὲν πρὸς βορρᾶν πρὸς παλαιότεραν ἰδιοκτησίαν τῆς Μονῆς, οἰκήματα λίαν πιθανῶς, ὀνομαζόμενα τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ¹. Οἰκόπεδον καὶ οἰκήματα λοιπὸν εὕρισκονται εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Παραμόνου. Ὑπάρχει οὐχὶ ἀσήμαντος λοιπὸν ναὸς τοῦ Ἁγίου Παραμόνου², ἐκ τοῦ ὁποίου ὀνομάσθη ὀλόκληρος συνοικία. Οὔτε ὁ ναὸς ὅμως οὔτε ἡ συνοικία τοῦ Ἁγίου Παραμόνου ἀναφέρονται ἔκτοτε μετὰ τὸ 1335 καὶ αὐτὸ λίαν πιθανῶς σημαίνει ὅτι κατεστράφησαν ἀμφοτέρω ὑπὸ πυρκαϊᾶς καὶ ἐλησημονήθησαν. Καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ δὲν ἀναφέρεται πλέον ὡς Μονὴ μετὰ τὸ 1335 εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἁθῶ καὶ δὴ τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου καὶ ἐλησημονήθη τὸ ὄνομά τῆς. Ἡ ἀρχικὴ ὅμως τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλική τῆς Θεοτόκου, τῶν χρόνων πιθανῶς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατὰ τὴν Θ. Μαντοπούλου, ἦτο μᾶλλον Καθολικὸν μονῆς παρὰ αὐτοτελῆς ναός, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ κτιζόμενοι κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ναοὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον σταυ-

1. Act. Chil. No 125, σ. 261 (25 Φεβρ. 1335). Τὸ κείμενον βλέπε ἀνωτέρω σ. 340, σημ. 2.

2. Ὁ μάρτυς Παραμόνος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ 372 ἔμαρτύρησαν ἐπὶ Δεκίου καὶ ἐορτάζουν τὴν 29ην Νοεμβρίου.

ροειδεῖς μετὰ τρούλλων¹ καὶ μόνον εἰς τὰ Καθολικὰ μονῶν διατηρεῖται τὸ σχῆμα τῆς τρικλίτου βασιλικῆς. Ἐὰν πράγματι πρόκειται περὶ Καθολικοῦ μονῆς, ὑπάρχει πιθανότης νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ Καθολικὸν τῆς ἄγνωστον πότε καὶ πῶς μετὰ τὸ 1335 ἐξαφανισθείσης Μονῆς τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλὴμ τοῦ Μιλούτιν, ἀφοῦ καὶ ἡ χρονολογία, ἀρχαί τοῦ 14ου αἰῶνος, τὸ ἐπιτρέπει καὶ ἡ γειννίασις πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἐξηγεῖ ἴσως τὴν σύγχυσιν τοῦ Ντανίλο ὡς πρὸς τὸν «χῶρον» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα.

Αὐτὰ ὅμως μόνον ὡς ὑποθέσεις καὶ ἐνδείξεις δικαιοῦνται νὰ ἀναφερθοῦν, ἀλλὰ δὲν μᾶς ὠδήγησαν εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη, τῆς ὁποίας τὴν πιθανὴν θέσιν ἀναζητοῦμεν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἐρευνῶντες ἀπὸ ἄλλο σημεῖον.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν πρῶτον ναὸν τοῦ Ντανίλο, τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸν ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην². Ὁ Ο. Tafraji ὑπέθεσεν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ σημερινὸς Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός³ καὶ ὁ Ρ. Μιιονιὶ εἶναι βέβαιος περὶ τούτου⁴. Ὁ Α. Ξυγγόπουλος ἀντιθέτως ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός ἐκτίσθη ὑπὸ τινος Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου, τοῦ ὁποίου τὰ τρία ὀνόματα ἀναγινώσκονται εἰς συμπιλήματα γραμμάτων ἐντὸς τριῶν ἐκ τεσσάρων ἀρχικῶν κύκλων εἰς τεμάχιον σαρκοφάγου εὑρεθὲν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ὀνομάζετο κατὰ κόσμον Νικόλαος, ἀφοῦ τὸ Νίκων εἶναι ὄνομα καλογερικόν, καὶ θὰ εἶχε εἰς τὸν μὴ σωζόμενον τέταρτον κύκλον καὶ τὸ ὄνομα Ὀρφανός, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο μαρτυρεῖται κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὁ ναὸς ὀνομάζεται Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός⁵. Καὶ ὁ Ρ. Μιιονιὶ καὶ ὁ Α. Ξυγγόπουλος δὲν ἐστήριξαν καλῶς τὴν ἄποψίν των⁶, ἡ δὲ ἄποψις τοῦ

1. Ὅπως οἱ κτισθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ναοὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τοῦ Προφήτου Ἡλία (Νέα Μονὴ) καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (Κυρ-Ἰσαάκ). Βλ. Ν. Νικονάνοβ, Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 17-58.

2. Βλ. προηγουμένως σ. 335 καὶ σημ. 1.

3. Ο. Tafraji, Thessalonique des origines κ.λ., σ. 310.

4. Ρ. Μιιονιὶ, O gradevinama kralja Milutina u Solunu, ἔ.ἀ., σ. 234-237, ἰδίᾳ σ. 236. Τὴν ἄποψίν του αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλα δημοσιεύματά του βλ. εἰς Ἅ. Τσιτοβριδοβ, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 16, σημ. 38.

5. Εἰς τὴν ἀρχικὴν μελέτην του: Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 29-44: Β' Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός. (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, 15).

6. Ὁ Ρ. Μιιονιὶ, διότι ἐστηρίχθη εἰς παλαιὸν ἐσφαλμένον σχέδιον τοῦ Kondakon (Makedonija, St. Petersburg 1909, σ. 130, εἰκ. 70), διὰ νὰ ὑποστηρίξη προσθήκας καὶ ἀνανέωσιν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, γενομένας κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μιλούτιν, ἐνῶ σήμερον ἀπεδείχθη μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναῖσκου ὅτι δὲν ὑπάρχουν τοιαῦτα προσ-

Α. Ξυγγοπούλου ἀπορρίπτεται τελείως¹.

Οἱ ἐξετάσαντες τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ ἐιδικοί ἱστορικοί τῆς Τέχνης συμφωνοῦν ὅτι αἱ σύγχρονοι πρὸς τὸν ναῖσκον τοιχογραφία αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐγένοντο κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 14ου αἰῶνος, δηλαδὴ μεταξὺ 1310-1320². Ἡ χρονολόγησις ὁμῶς αὐτὴ ἐμπίπτει εἰς τὴν περίοδον τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος τοῦ Σέρβου Κράλη Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν πληροφορίαν περὶ αὐτῆς τοῦ συγχρόνου του βιογράφου ἀρχιεπισκόπου Ντανίλο, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ P. Μιιονίε εἶναι βέβαιος, ὅπως ἀναφέραμε ἤδη, ἄνκαι κυρίως ἐξ ἄλλων λόγων, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μιλούτιν εἶναι ὁ σημερινὸς Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός³. Ἡ μελέτη ἐξ ἄλλου τῶν τοιχογραφιῶν του ὑπὸ τῆς Ἁ. Τσιτουρίδου διεπίστωσεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν παριστάνονται α) ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Γοργός, ὁ ὁποῖος σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ σερβικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ δὲν ἀπαντᾷ εἰς κανὲν ἄλλο μνημεῖον τῆς ἐλλαδικῆς περιοχῆς⁴ καὶ β) ὁ Ἅγιος Κλήμης Ἀχρίδος, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀριθμὸς τῶν γραπτῶν προσωπογραφιῶν εἰς σερβικὰ μνημεῖα ἀυξάνεται ἐπεκτεινομένης τῆς λατρείας του εἰς

θῆκα καὶ ὁ ναῖσκος ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιλούτιν ὡς εἶναι σήμερον. Βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθήναι 1964, σ. 37: Κάτωπις καὶ τομὴ τῆς ἐκκλησίας. (Ἑπηρεσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων. Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, 4). Τοῦ αὐτοῦ, Νεώτεροι ἔρευναι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ὀρφανὸν τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὰ» 6(1965) 92, εἰκ. 1.

Ἡ Ἁ. Ξυγγόπουλος, διότι ἔκαμεν ἀστηρίκτους ὑποθέσεις: α) Ὅτι τὸ βαρὺ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Σκουτερίου Καπανδρίτου, τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων, μετεφέρθη εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ μικροῦ μετοχίου αὐτῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ καὶ δὲν μετεφέρθη τὸ ἐλαφρότερον τεμάχιον σαρκοφάγου μὲ τὰ συμπλήματα τοῦ Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου ἐκ τῆς Μονῆς εἰς τὸ Μετόχιόν της πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ δαπέδου του, ὅπου καὶ εὑρέθη. β) Ὅτι τὸ μασωλεῖον τῆς μεγάλης ἀρχοντικῆς οἰκογενείας τῶν Καπανδριτῶν εὑρίσκετο, ὅχι, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν μεγάλην μητέρα Μονὴν τῶν Βλατάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ μικρὸν μετόχιόν της τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ. γ) Τὸ σπουδαιότερον, ὅτι εἰς τὸν μὴ ὑπάρχοντα σήμερον τέταρτον κύκλον τοῦ τεμαχίου σαρκοφάγου τοῦ Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ποτὲ εἶδε, πρέπει νὰ ἀνεγινώσκετο τὸ ὄνομα Ὀρφανός, ἐνῶ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας Γεώργιος Σκουτέριος Καπανδρίτης εἰς τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου του εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων δὲν φέρει τὸ ὄνομα Ὀρφανός.

1. Βλ. P. Magdalino, Some Additions κ.λ., σ. 283. Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 9.

2. Α. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγ. Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, σ. 26 - Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 232.

3. Κριτικὴν τῶν θεωριῶν του βλ. εἰς Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10 καὶ βιβλιογραφίαν τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων του βλ. αὐτόθι, σ. 16, σημ. 38.

4. Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 11.

τὴν σερβικὴν ἐπικράτειαν μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξουσίας τοῦ Μιλούτιν καὶ δὴ κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 14ου αἰῶνος¹. Δὲν ἤμπορεῖ βεβαίως νὰ εἶναι τυχαία ἡ ἀπεικόνισις εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τὸν Ὀρφανὸν δύο Ἁγίων πολὺ δημοφιλῶν εἰς τὸ Σερβικὸν Κράτος, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Γοργοῦ καὶ τοῦ Κλήμεντος Ἀχρίδος, καὶ ὅπως συμπεραίνει, μὲ κάποια βεβαίως προνοητικὴν ἐπιφυλακτικότητα, ἡ ἜΑ. Τσιτουρίδου: «Τὸ γεγονός αὐτό, καθὼς καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Danilo, ὅτι ὁ κρᾶλης Μιλούτιν ἔκτισε στὴ Θεσσαλονίκη μία ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Νικόλαο, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ συμπίπτει, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἔρευνά μας, μ' ἐκείνη τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου, συνιστοῦν, γιὰ τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, σημαντικὲς προϋποθέσεις, ὥστε μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα νὰ θεωρηθῆ ἡ ἐκκλησία ποὺ μελετοῦμε ὡς μιὰ ἀπὸ τίς πολλὰς μαρτυρίες τῆς κτιτορικῆς δραστηριότητος τοῦ παραπάνω Σέρβου ἡγεμόνα»². Δὲν ὑπάρχουν, νομίζομεν, μεγάλα περιθώρια διὰ ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανὸς εἶναι ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μιλούτιν.

Ὁ σημερινὸς ὅμως ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Α. Ξυγγόπουλος ἔχει χαρακτηρίσει ὡς «μικροσκοπικὸν καθολικὸν» μονῆς³, εὐρίσκεται ἐντὸς ἐλευθέρου χώρου δυσαναλόγως μεγάλου πρὸς τὰς μικρὰς διαστάσεις του. Μονὴ τῶν διαστάσεων αὐτοῦ τοῦ χώρου δὲν θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἔχη τόσον μικροσκοπικὸν καθολικόν⁴. Ἐπὶ πλέον τὸ ἤδη τὸ 1927 ἠρειπωμένον Πρόπυλον, τοῦ ὁποῖου ἀποκατάστασιν δίδει ἐν σχεδίῳ ὁ Α. Ξυγγόπουλος⁵, δὲν ἀνταποκρίνεται, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ, πρὸς τὸν ναῖσκον, ἐὰν οὗτος θεωρηθῆ ὡς καθολικὸν εἰς τὸ κέντρον μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς ἔκκεντρον θέσιν πρὸς μίαν γωνίαν τοῦ τραπεζοειδοῦς χώρου. Ἡ σκέψις, ὅτι πρόκειται περὶ παρεκκλησίου μονῆς, ἔχει ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν διατυπωθῆ. Ἔχει εἰπῆ ὁ παλαιὸς Χατζῆ-Ἰωάννου: «Τὸ σημερινὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἶναι παλαιὸν βυ-

1. Ἄ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 12/3.

2. Ἄ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 14.

3. Α. Ξυγγόπουλος, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ., σ. 36.

4. Βλ. Διάγραμμα αὐτοῦ τοῦ χώρου, ὡς εἶχε τὸ 1927, εἰς Α. Ξυγγόπουλον, ἔ.α., σ. 31, εἰκ. 14. Ὁ χώρος οὗτος ἦτο ἐπὶ τουρκοκρατίας πολὺ μεγαλύτερος, ἀφοῦ «εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς (Βλατάδων) ἀνεγράφετο τακτικῶς τὸ κατ' ἔτος εἰσπραττόμενον ἐμβατικίον, τόσον ἐκ τοῦ ναοῦ (τοῦ Ἁγίου Νικολάου) ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀνεγερθεισῶν οἰκιῶν καὶ καταστημάτων», ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γ. Α. Στοιγλοῦ, Ἡ ἐν Θεσσαλονίκη Πατριαρχικῆ Μονῆ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 193. (Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 12). Πολλὰ λοιπὸν ἐκ τῶν περὶ σημερινῶν κτισμάτων εὐρίσκονται εἰς χώρους τοῦ αὐλογύρου τοῦ ναῖσκου.

5. Ἐ.α., σ. 32, εἰκ. 15 καὶ σ. 33, εἰκ. 16. Βλ. καὶ Γ. Α. Στοιγλοῦ, ἔ.α., σ. 196, εἰκ. 72.

ζαντινὸν ναῖδριον, καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτόθι ἐφημερίου, εἶναι κενὸν κάτωθι καὶ πλήρες ὄστέων. Φαίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπλῶς παρεκκλήσιον, διότι ἡ πύλη τοῦ ναοῦ (ἀνάγνωθι «τῆς εισόδου») δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ναῖσκον. Ὁ αὐτόθι ἐφημέριος διαβλέπει ἀλλαχοῦ, ἐκεῖ πέριξ, τὰ ἐρείπια τοῦ καθολικοῦ ναοῦ¹.

Πολλὰ δεικνύουν λοιπὸν ὅτι πρόκειται περὶ μοναστηριακοῦ παρεκκλησίου, τοῦ ὁποίου ἡ μονή κατελάμβανεν ἄλλοτε τὸν μεγάλον χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σήμερον τοῦτο εὑρίσκεται. Τὸ παρεκκλήσιον ὅμως πρέπει νὰ εἶναι, ὡς ὑπεστηρίχθη ἱκανοποιητικῶς προηγουμένως, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μιλούτιν καὶ ὁ χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἴσταται, πρέπει νὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τὸν Νιεμανίδην Ἁγιον Σάββαν. Διὰ ποῖον, ἄλλωστε, ἄλλον λόγον θὰ ἐπέλεγεν ὁ Μιλούτιν τὸν χῶρον αὐτόν, διὰ νὰ κτίσῃ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου; Σχέσιν πρὸς τὸν Νιεμανίδην Ἁγιον Σάββαν εἶχεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς εἶδομεν, ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανόν ὅτι τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφانوῦ εὑρίσκεται σήμερον ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἐξαφανισθείσης Μονῆς Φιλοκάλλη. Ἰδού, λοιπὸν, ποῦ πιθανῶς εὑρίσκετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη.

Βεβαίως πάντα ταῦτα στηρίζονται μόνον εἰς ἐνδείξεις καὶ θὰ ἀπετέλει πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ χαρὰν μας, ἐὰν νέα στοιχεῖα τὰ ἀνέτρεπον. Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς αὐτά.

Ἀπομένει τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ Ἁγιος Νικόλαος τοῦ Μιλούτιν ὀνομάζεται σήμερον Ὁρφανὸς ἢ τῶν Ὁρφανῶν. Ἡ ὀνομασία Ἁγιος Νικόλαος τῶν Ὁρφανῶν ἐμφανίζεται τὸ 1635 εἰς τὸ σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' Κονταρῆ, εὑρισκόμενον εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων². Ἡ ὀνομασία Ἁγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανὸς ἐμφανίζεται τὸ 1648 εἰς ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου εὑρισκόμενον εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων³. Ἡ ὀνομασία λοιπὸν «τῶν Ὁρφανῶν» εἶναι παλαιότερα τῆς ὀνομασίας «ὁ Ὁρφανός». Ὁ Α. Ξυγγόπουλος ἀπορρίπτει τὴν ὀνομασίαν «τῶν Ὁρφανῶν»,

1. Μιχαήλ Χατζῆ-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἤτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Β' ἐκδοσις, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1880, σ. 63. (Νεωτέρα φωτοτυπικὴ ἐκδοσις εἰς Ἐκδόσεις «Νέας Πορείας», Θεσσαλονίκη 1976). Ὁ Α. Ξυγγόπουλος, ἔ.α., σ. 38, καὶ σημ. 2, γνωρίζει, ἀλλ' ἀντιπαύεται ταῦτα. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ περιφρονῶνται αἱ γνώμαι τῶν παλαιῶν, αἱ ὁποῖαι διασώζουσι πολλάκις πολῦτιμα στοιχεῖα.

2. Βλ. Γ. Α. Στοιγιόγλου, ἔ.α., σ. 193. Ἐμφανίζεται καὶ τὸ 1754 εἰς τὸν κώδικα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Θεσσαλονίκης. Βλ. Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899) 427.

3. Βλ. Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899) 416.

διότι, ως λέγει, «ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς ἀλλοίωσιν τοῦ ὀνόματος προελθούσαν ἀπὸ τὴν λαϊκὴν δοξασίαν περὶ μονῆς-ὄρφανοτροφείου»¹. Τὴν λαϊκὴν αὐτὴν δοξασίαν ἀναφέρει ὁ Χατζῆ-Ἰωάννου ὡς «λίαν διαδεδομένην ἐν Θεσσαλονίκῃ»², προσάγει δὲ καὶ μαρτυρίαν ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ συγγραφέντος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπῆρχε (ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν) «ἱερεὺς ὄρφανότροφος τὸ ἐπάγγελμα»³. Τὴν γνώμην τοῦ Χατζῆ-Ἰωάννου, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανὸς ἀνῆκε ποτὲ εἰς μονὴν-ὄρφανοτροφεῖον, παρεδέχθησαν ἀσυζητητὶ καὶ ὁ Π. Παπαγεωργίου⁴ καὶ ὁ Ο. Tafrafi⁵.

Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι εἰς κελλίᾳ τοῦ μοναστηριακοῦ χώρου τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μιλουτίν ἐλειτούργησε κάποτε ὄρφανοτροφεῖον, ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ διασωθὲν παρεκκλήσιον διετήρησε τὸ ὄνομα Ἅγιος Νικόλαος τῶν Ὀρφανῶν, ὅπως εἶναι ἢ παλαιότερα ὀνομασία του, ἢ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, ὅπως εἶναι ἢ νεωτέρα ἀπλουστέρα ὀνομασία του. Ἄλλωστε καὶ οἱ Τοῦρκοι, διατηροῦντες τὴν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ὀρφανῶν καὶ ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ ναοῦ ἔκτισαν τὸ τουρκικὸν Ὀρφανοτροφεῖον τῶν, τὸ Ἰνταντιέ, τὰ σωζόμενα ἀκόμη παλαιὰ κτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐστεγάσθη ἀρχικῶς τὸ Γ' Γυμνάσιον Θεσσαλονίκης.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. Α. Ξυγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ., σ. 32. Οὐχὶ ὀρθῶς, νομίζομεν, ὁ Γ. Α. Στοιγίόγλου, ἔ.ἀ., σ. 197, συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν τοῦ Α. Ξυγγοπούλου, ὀνομάζων αὐτὴν «τὴν πλέον πιθανήν», ἀφοῦ αὐτὴ οὐδαμῶς στηρίζεται.

2. Μ. Χατζῆ-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 63. Ἀποδέχεται τοῦτο καὶ ὁ Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899)426. Λανθασμένως ὁ Γ. Α. Στοιγίόγλου, ἔ.ἀ., σ. 197, ἀναφέρει τὸν Tafel, De Thessalonica κ.λ., σ. 141, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ ἄλλου Ἁγίου Νικολάου. Περὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐξω τῆς Χρυσῆς Πύλης εἰς τὰ δυτικὰ τῆς πόλεως τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου καὶ μὴ ἔχοντος σχέσιν πρὸς τὸ θέμα μας. (Eustathii opuscula, ἔκδ. Βόνν., σ. 451, στ. 92 κ.ἔ.).

3. Μ. Χατζῆ-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 63. Ἴδου τὸ χωρίον τοῦ Φιλοθέου: Migne, P. Gr. 151, στ. 614: *Ἦν τις τῶν ἐλλαβῶν καὶ σπουδαίων τῶ κλήρω τῆς κατὰ Θεσσαλονικὴν Ἐκκλησίας ἄνωθεν ἐγκατελεγμένος τῇ τοῦ πρεσβυτέρου τετιμημένος ἀξία, καὶ τὴν ὄρφανότροφον ταύτη τάξιν ἀποπληρῶν.* (Τούτου τὴν θυγατέραν ἐθεράπευσεν θαυματουργῶς ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς).

4. Εἰς BZ 8(1899)426 κ.ἔ.

5. Topographie de Thessalonique, Paris 1912, σ. 181 κ.ἔ.

ZUSAMMENFASSUNG

George J. Theocharides, Ein verschwundenes bedeutendes Kloster in Thessalonike: Das Philokalles-Kloster.

Anlässlich einer Veröffentlichung in serbokroatischer Sprache der griechischen Archaeologin Anna Tsituridu über das Philokalles-Kloster in Thessalonike, welche in den Akten des in Belgrad vom 15-18 Dezember 1979 gehaltenen Symposiums für den Niemaniden Sabbas (den Hl. Sabbas der Serben) erschien, werden zuerst alle ältere und neuere bibliographische Nachrichten über das Philokalles-Kloster, vom Th. Tafel bis R. Janin, zusammengetragen, in der Absicht die Feststellungen der A. Tsituridu mit der Beantwortung der von ihr ungenügend erörterten Fragen so wie nach dem möglichen Gründer als auch nach der möglichen Baustelle in Thessalonike des Philokalles-Klosters zu vervollständigen.

Nach Auffindung aller in den Quellen vor 1204 mit dem Namen Philokalles erscheinenden byzantinischen Magistrate, eines Manuel und eines Michael Philokalles nämlich im XI. Jahrhundert, wie auch eines Eumathios Philokalles am Anfang und eines Eumathios Philokalles am Ende des XII. Jahrhunderts, wird der Privatsekretär (epi tou kanikleiou) des Kaisers Alexios I. Komnenos Manuel Philokalles und nicht der Eparch Eumathios Philokalles am Ende des XII. Jahrhunderts, wie A. Tsituridu meint, als möglicher Gründer des Philokalles-Klosters vorgeschlagen, da er dem Kaiser in seinen von Thessalonike aus geführten Normannenkriegen pflichtgemäss begleitet haben muss und nach dem Ende des zweiten Normannenkrieges (1105-1108) in Thessalonike, sehr wahrscheinlich, veraltet oder verwundet, verblieben sein und sein Privatkloster, das spätere Philokalles-Kloster, gegründet haben kann.

Zur Bestimmung der möglichen Baustelle des Philokalles-Klosters helfen die zwischen 1303-1317 in Thessalonike stattgefundenen Gründungen des serbischen Kralen Milutin, welche uns durch seinen zeitgenössischen Biographen, den Archbischof Danilo, bekannt geworden sind und unter welchen sich eine Kirche des Hl. Nikolaos befindet. Diese Kirche ist allem Anschein nach das heutige Kirchlein des Hl. Nikolaos Orphanos in der oberen Stadt, wie es nicht nur von älteren Forschern behauptet, sondern auch wie es heute durch die gründliche Erforschung seiner Wandmalereien seitens der A. Tsituridu mit

grosser Wahrscheinlichkeit festgestellt worden ist. Das kleine Kirchlein des Hl. Nikolaos Orphanos aber, das kein Katholikon, sondern nur ein Pareccleision eines Klosters sein kann, befindet sich heute in einem disproportional zu seinen Dimensionen grossen Raum, was auf die frühere Existenz eines Klosters dort andeutet. Da aber Kral Milutin sich, wie bekannt, für Orte interessierte, welche mit dem Hl. Sabbas irgend eine Beziehung hatten, könnte dieses heute verschwundene Kloster, in dessen Klosterraum Milutin sein Kirchlein des Hl. Nikolaos errichtete, das Philokalles-Kloster sein, in welchem der Hl. Sabbas nach dem Zeugnis seiner Biographen Domentian und Theodosios in den Jahren 1201 und 1219 länger verblieb und welches er reichlich beschenkte.

Was die heutige Benennung des Kirchleins als Hl. Nikolaos Orphanos, d.h. der Waisen, betrifft, diese soll eher der Funktion eines Waisenhauses irgend wann in den Zellen des Klosters nach der lokalen Überlieferung als einem Grunder mit dem Zunamen Orphanos nach der schlechtbegründeten Meinung des A. Xyngopoulos zugeschrieben werden. Die ehemalige Existenz eines Waisenhauses in diesem Ort unterstützt auch noch die Gründung in der Nähe eines türkischen Waisenhauses später, dessen veraltete Bauwerke noch heute im Schulhof des Dritten Knabengymnasiums stehen.